

İSTANBUL'UN FETHİ SONRASI KURULAN İLK SEMT: “SARAÇHANE”

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

Öz

Osmanlı İstanbul'unun ilk kurulan semti olan Saraçhane, bugün Fatih İlçesi'nin temellerinin atıldığı ilk semti olma özelliğini de taşımaktadır. Bugün Şehzadebaşı olarak bilinen bölge de Saraçhane sınırları içerisindeydi. Şehzade Camii'nden dolayı halk arasında bu noktaya “Şehzâdebaşı” denmesi sebebiyle burası, bugün bir semt olarak algılanmaktadır. Bu nokta hiçbir zaman bir semt olmamış, mevki belirtmek üzere kullanıla gelmiştir. Saraçhane Semti, sınırları itibarı ile, gayet büyük bir alana yayılmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar bu sınırlar içerisinde bir askeri alanın mevcudiyeti de dikkate alınmalıdır. Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden Saraçhane Çarşısı'nın hemen yakınına ve şehrin ana aksın ana kavşağı üzerine bir askeri kışlanın yerleştirilmiş olması, ayrıca dikkat çekicidir.

Bizans döneminde şehri ortasından aşan ve Bayezid'den sonra, Yedikule ve Edirnekapı yönlerine ayrılan Mese Yolu'nun Edirnekapısı'na doğru giden kolu, günümüzde Saraçhanebaşı diye adlandırılan semtten geçiyordu. Bizans döneminde şehrin yerleşim dokusu, esas olarak Marmara Denizi'ne paralel şekillendiğinden Edirnekapısı'na yönelen yol, şehrin daha az meskûn bölgeleriydi¹.

Anahtar Kelimeler: Saraç, Fatih, İstanbul, yol

The First Neighborhood Established After Math of Istanbul's Conquest; “Saraçhane”

Abstract

Sarachane—the first established restrict of Ottoman İstanbul-has also the feature of being the first restrict where the neighbourhood of Fatih was established. The area which is today known as Şehzadebaşı was in the borders of Sarachane. As people call here Şehzadebaşı because of Şehzadebaşı Mosque it is perceived as a restrict today. It has never been a restrict, but it has been used to show locations. As regards of Sarachane borders, it lays a great wide area. It should be taken into

¹ Anonim, “Saraçhanebaşı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994) 457.

consideration that there had been a military barrack in this border until the abolishment of the Janissary Corps. That a military barrack was settled on main crossroad of the city and near the Sarachane Bazaar which had an important place in Ottoman Economy is very interesting.

The branch of Mese road-traversed through the midds of the city in byzantines time and parted into Edirnekapısı and Yedikule directions after Bayezid time-passed by the restrict which is named as Sarachane today. As in Byzantines time the settlement style of the city was basically on a shape prallel to the sea of Marmara, the way directing to Edirnekapısı was the less inhabited area of the city.

Key Words: Saraç, Fatih, İstanbul, road.

Bölgenin Coğrafik Ana Hatları

Bugün tarihi yarımada'nın trafik kavşak noktalarından olan Saraçhane; İstanbul'da yaşayan bir çok insan için bir semt isminden başka bir şey ifade etmemektedir. Fatih İlçesi'nin Eminönü İlçe sınıрыyla ayrıldığı nokta olan Saraçhane Mevkii, ayrıca ilçenin de park ve yeşil alan ihtiyacını karşılayan bir yer olarak mevcudiyetini korumaktadır.

Saraçhane; halkın genel kullanımı ile "Saraçhanebaşı"; Bayezid'den devam ederek, Vezneciler üzerinden Şehzadebaşı'ndan itibaren uzanarak gelen aksla, Unkapanı ile Aksaray aksının kesiştiği, tarihi yarımada olarak tanımladığımız İstanbul'un topografik orta nokta üzerinde yer almaktadır².

İstanbul haritası üzerinde tanımlayacak olunursa Saraçhane; Merkezi Atatürk Bulvarı ile Şehzadebaşı Caddesi'nin kesiştiği nokta olan; Bozdoğan Kemeri'nin çevresinde ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda Zeyrek ile Aksaray, doğu-batı doğrultusunda ise Şehzadebaşı ile Kızıtaşı arasında kalan semti teşkil etmektedir. Aksaray ile arasında Horhor Sementi yer almakta idi. Saraçhane ile Horhor Sementi arasındaki sınır ise, bugünkü Horhor Antikacılar Çarşısı'nın bulunduğu Kırık Tulumba Sokağı sınır teşkil etmekteydi.

² İstanbul'un ilk kuruluş döneminden itibaren bugüne kadar mevcut olan bu yol, şehrin sahip olduğu topografik yapının sonucudur. –Mese Megalos-Büyük Cadde- Filadelfium, Direklerarası Caddesi, Bizans dönemi Tori Forumu'ndan başlayarak Amastrianorum Formuna giden büyük caddeye verilen isimdir. Bugünkü Şehzadebaşı Caddesine muadil bir sokak idi. (Ali Sami Ülgen, Fatih Devrinde İstanbul, İstanbul 1939, 15.

Bölgenin Tarihi Geçmişi

Osmanlı İstanbul'unun ilk kurulan semti olan Saraçhane, bugün Fatih İlçe'nin temellerinin atıldığı ilk semti olma özelliğini de taşımaktadır. Bugün Şehzadebaşı olarak bilinen bölgede Saraçhane sınırları içerisindeydi. Şehzade Camii'nden dolayı halk arasında bu noktaya "Şehzâdebaşı" denmesi sebebiyle burası bugün bir semt olarak algılanmaktadır. Bu nokta hiçbir zaman bir semt olmamış, mevkii belirtmek üzere kullanıla gelmiştir. Saraçhane Semti sınırları itibarı ile gayet büyük bir alana yayılmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar bu sınırlar içerisinde bir askeri alanın mevcudiyeti de dikkate alınmalıdır. Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden Saraçhane Çarşısı'nın hemen yakınına ve şehrin ana aksın ana kavşağı üzerine bir askeri kışlanın yerleştirilmiş olması ayrıca dikkat çekicidir.

Bizans döneminde şehri ortasından aşan ve Bayezid'den sonra, Yedikule ve Edirnekapısı yönlerine ayrılan Mese Yolu'nun Edirnekapısı'na doğru giden kolu günümüzde Saraçhanebaşı diye adlandırılan semttten geçiyordu. Bizans döneminde şehrin yerleşim dokusu, esas olarak Marmara Denizi'ne paralel şekillendiğinden Edirnekapısı'na yönelen yol, şehrin daha az meskûn bölgeleriydi³.

Saraçhanebaşı Semti'nin Osmanlı döneminde kuruluş ve gelişimi; Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra, bugün onun adıyla anılan semtte kendi külliyesini inşa ettirmesi ile başlar. Fatih Sultan Mehmed o yıllarda boş olan bu bölgeyi şenlendirmek amacıyla da bugün Fatih Kaymakamlığı, Saraçhanebaşı Parkı ve bu parkın etrafındaki apartmanların bulunduğu yerden Aksaray'a doğru uzanan bugünkü Horhor Semti'ne kadarki alan üzerinde, bir "Serrâçhâne" yapılmasını buyurmuş ve geniş bir arasta biçimindeki bu tesis, 1475 tarihinde, İstanbul Saraçhanesi olarak kurulmuştur⁴. Saraçhanebaşı Semti'nin adının kaynağı, bu meslek erbaplarına kurulan çarşıdan gelmekteydi.

Şehrin önemli trafik kavşağı ve ilçenin yeşil alanını oluşturan bu boş alanlar üzerinde, tarihi gelişimi içerisinde bir çok imari yapılaşmanın mevcut olduğunu görmekteyiz. Artık tasavvur edemeyeceğimiz bu topografya üzerinde; Afios Poliuktos Kilisesi kalıntılarının devamında Muhtesip Karagöz Camii ve hamamı, Horhor Semti'nin başında ise Hayriye Lisesi ile Vüzeradan Münir Paşa Konağı bulunmaktaydı. Ayakta duran Amcazade Külliyesi'nin önündeki trafik ışıkları yerinde, Fatih Camii mimarlarından olan Mimar Ayas'ın adını taşıyan; İstanbul'un

³ Anonim, "Saraçhanebaşı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994) 457.

⁴ Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, "Saraçlık", **Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Esnaf ve Zanaatkarlar**, II., İstanbul 1993, 167.

eski müftülerinden Ali Yekta Efendi'nin yirmi iki sene imamlık yapmış olduğu cami bulunuyordu. Bugün Horhor'a doğru inen cadde üzerinde; Canfeda Kadın Sebili, Dülgerzade Camii'nin kuzeyinde yer alan su terazisi, çeşme ve hazireden ayrı medrese kalıntıları ve Sunullah Efendi Sübyan Mektebi gibi yapılar bulunmaktaydı. Osmanlı döneminin bu yapıları Cumhuriyetin 1940-45 ve Menderes'in inmar kasırgası olan 1956 yılı ve öncesindeki üfleyişinde bir anda yok edilivermişti. Bugün Arkeoloji Parkı üzerinde bulunan Afios Poliuktos Kilisesi kalıntılarının üzerinde yer alan 1488 tarihli Muhtesip Karagöz Camii'nin güneyinde, cami ile aynı alanda yer alan Kanuni dönemi sübyan mekteplerinde Hüssameddin bin Alaüddin Mektebi, hiçbir sebep yokken 1935 ile 1938 yılları arasında Halil Paşa Camii gibi İstanbul'un genelinde yıktırılan pek çok cami ve sbyan mekteplerden biri olarak yerini alır⁵. İbrahim Paşa Hamamı da yola kurban edilen eserlerimizdendir. Bu tarihlerden başlayarak 2000'li yılların başına kadar, Horhor Sementi'ne de isim veren, Saraçhane'nin de bu çevrede kurulmasının ilk tercih nedenlerinden olan, Roma döneminin buradaki önemli su kaynak ve aktarım ana merkezi de (savak) tamamen tahrip edilmiştir.

⁵ "...Mesela bazı camiler lüzumsuz yere yıkıldı. 1934 veya 1935'te bir kanun çıktı; 500 metre çevre içinde iki tane cami olmayacak ! ya bunlar kıymetliyse ne olacak? o zaman birini feda edeceğiz! Edildi de... ancak birkaç tanesi nasılsa kurtarıldı, restore de edildi. Bir tanesi Belediye Sarayı'nın karşısındaki Burmalı Mescit. Tam Şehzade Camii'nin önünde. 500 metre içinde. Fakat kendi başına da değerli bir eser. Uzun yıllar terk edilerek harabeye döndü. Vakıfların baş mimarı Cahide Kamer adında bir hanım, camii yeni baştan ihya etti. Tekrar şimdi namaz kılınıyor" (Semavi Eyice, "Vasiyetimi Açıklıyorum", **1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi**, I., (Mayıs 2007), 131, Eski Topkapı Sarayı müdürlerinden Tasin Öz'de Türk Tarih Kurumu basımı **İstanbul Camileri** adlı eserinin önsözünde bu konuya şu şekilde eserinde yer vermiştir; "...Cami ve mescitlerin kadro harici bırakılması: 1928 yılında verilen hatalı bir kararla mimarî ve tarihî hüviyetleri bile göz önünde tutulmaksızın yakın bir mesafede bulunan veya cemaati mahdud olan bir hayli cami ve mescid, bütçede tasarruf mülâhazasıyla kadro harici bırakılmış olduğundan vazifesiz ve bakımsız kalan bu mabetler kiraya verilmiş ve hattâ bazıları satılmış, bir kısmı da fuzuli işgale uğrayarak perişan olmuştur. Vakıf akar ve emlâkin satılması: Mescid, cami ve benzeri mabetlerin bakımı için başta Fatih olmak üzere hayır sahiplerinin yaptırmış oldukları çarşı bedesten, dükkân, hamam, han ev ve benzerleri (Nefî Vakıf) vakfın hayrına kaydıyla satılmıştır. Bu suretle tarihi ve mimarî hüviyeti olan eserler çeşitli tadil ve tahriflere uğramış- ve diğer taraftan bu gelir kaynağı elden çıkarıldığından mabetler bakımsız kalmıştır. Bu elim zayıyat göz önünde tutularak halen kadro harici olup mahv olmağa mahkûm mabetlerin vakit geçirilmeksizin kurtarılması zamanı çoktan hulul etmiştir. Mimarî ve tarihî hüviyetleri yönünden ön safta gelen ve ihyaları mümkün bir durumda olan mabetler: Acem Ağa, sayfa: 18. Bezzaziye, 36. Bodrum, 36. Çukurçeşme, 43. Demirtaş, 77. Fatma Sultan, 59. Hüseyin Ağa, 74. İbrahim Paşa, 75. Kul, 94. Sarmaşık, 119. camileri." (Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I., (1962), XII.)

İçerisinde yaşadığımız Fatih İlçesi; Kavaflar ve Saraç dükkânlarıyla birlikte 1475’de, buradan başlıyordu. Günümüze niteliği bozularak gelse de bu çarşıdan üç tane dükkân yeri Dülgerzade Camii’nin kiblesinde halen mevcuttur.

Bölge de Yaşanan İmar Hareketleri

Fetih öncesinde İstanbul üzerinden bir kasırga gibi yıkarak geçen Haçlıların işgaliyle harap olan şehrin bu yakası, geleneksel İstanbul depremlerinden de her daim etkilenmiştir. Osmanlı döneminde de belli dönemlerle süre gelen depremler, devamında yangınlar ve Cumhuriyet dönemi İmar hareketleriyle Saraçhanebaşı’nın fiziki ve sosyal yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Semt konakları ile esnaf ve ticarethaneler bölgesi, vasfını kaybederek Bizans döneminden beri süregelmekte olan şehrin önemli bir kavşak noktası olma özelliğini, değişim yaşayarak devam ettirmiştir. 1950’lerde Bayezid’i Edirnekapısı’na bağlayan tramvay hattı kaldırılmış, caddenin ortasındaki asırlık çınarlar kesilmiştir⁶. Günümüzde ise burası, büyük lastik tekerlekli araç trafiğinin merkezi olmuştur. Atatürk Bulvarı’nın güzergâhı olan Saraçhane-Unkapanı arası, 1923-24 yılları arasında yol genişletilmesi çalışmaları ile oluşturulmaya başlanılmış, 27 Şubat 1943 tarihinde de bugünkü gabarisiyle hizmete açılmıştır. Bulvarın bu birinci kısım güzergâhı üzerinde yer alan Azebler Camii, Kırkçeşmeler, Sekbanbaşı Mescidi, Azebler Hamamı, Burmalı Mescid’in Sübyan Mektebi, Firuz Ağa Mescidi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı külhanlığı, Revani Çelebi Camii yıkılırken, 1953 yılında ikinci etabında Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı’nın tamamı, Saraçhanebaşı Karakolu binası, Saraçhanebaşı mescidi (Mimar Ayas Mescidi), Karagöz Mescidi (Muhtesib Karagöz Mescidi), Cedid Beşir Ağa Medresesi, Ahmed Şemseddin Efendi Medresesi, Sunullah Efendi Sıbyan Mektebi, Karagöz Mescidi’nin güneyinde cami ile aynı alanda yer alan Kanuni dönemi sıbyan mekteplerinde Hüsameddin bin Alaüddin Mektebi, Ebül Fadıl Mahmud Efendi Medresesi, Canfeda Kadın Sebili ve Çeşmesi, Mi’mar Ayaz (Ayas) Camii Sebili, Su Terazisi (ismi bilinmemektedir), Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi’de bu yol düzenleme ve genişletme çalışmalarında yıkılmıştır. Atatürk Bulvarı’nın düzenleme ve genişletme açılışında H. Prost’un planıyla birçok tarihi eser yok olmuştur. İleriki tarihlerde Şehzadebaşı Caddesi’yle Atatürk Bulvarı’nın kesiştiği noktada, trafik sıkışıklığı meydana geldiğinden Belediye Başkanı Haşim İşçan döneminde (1963–

⁶ Anonim, “Saraçhanebaşı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994) 457.

1968) Atatürk Bulvarı'nın seviyesi düşürülerek burada, 1964-65 yıllarında trafik alt geçidi yapılmıştır. Büyük Fatih Parkı da parçalara bölünerek ortadan kalkmıştır⁷.

Yol açılmalarına kadar bugün mevcut olmayan, İstanbul Üniversitesi'nin halen Horhor Sempti başında, cadde üzerinde yer almakta olan binalarının tam karşısındaki parkın sınırına denk gelen yerde bulunan Karagöz Camii'nin çevresi, yeni yollar açılana kadar, İstanbullular'ın seyir teras yerlerinden biriydi. Osmanlı dönemi şehir hayatı içerisinde sayfiye noktası olarak belirlenmiş bu alanda, iskâna dayalı bir imara hiçbir dönem izin verilmemiştir. 1960'lı yılların sonuna kadar burası, sayfiye ve seyir teras yeri özelliğini korumuştur. Bu alan Roma ve Bizans dönemlerine ait Horhor yer altı suyollarının da üzerinde bulunmaktaydı. Bu seyir alanının gerisinde; Saraçhane Parkı'nın yerinde, imar hareketlerine kadar mevcut bulunan konaklardan biri de Türk edebiyat tarihimizin temel taşlarından Halid Ziya Uşaklıgil'in babasının konağı ve geniş bahçeleriydi⁸. Saraçhanebaşı bir çarşı-ticaret ve sanayi bölgesi olmasının yanında, konakları ile de dikkati çekmekteydi. Bunlardan biri de Altunuçok'un Konağı idi. Bu konak Saraçhanebaşı'ndaydı. Reşad Ekrem Koçu'nun verdiği bilgiye göre; "18. asır ortalarında İstanbul'un en namılı konaklarından biriydi. Sahibi olan Mehmed Ağa ise devrin esnaf veya tüccarlarından servetiyle meşhur bir sima idi. Vak'anüvis Raşid Efendi, tarihinin beşinci cildinde bu konaktan hicri 1130 Cibali Yangını münasebetiyle bahsederken, büyük ateş afetinde mahvolduğunu bildiriyor. "Zeyrek'te Sultansarayı (?) yanarken Atpazarı, Vefa Sempti yanarken Eskiodalar ve Saraçhanebaşında Altunuçok Mehmed Ağa'nın hanesi yanarken Küçüklanga tutuştu" demektedir⁹.

Tarihi yerleşim, önemli bir üretim ve çarşı alanı olan Saraçhane, Osmanlı'nın son dönemlerinde de önemli toplum hareketlerine de sahne olmuştur. 19 Mayıs 1919'da Fatih'te, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini¹⁰ protesto için Saraçhanebaşı'nda yapılan iki büyük mitingde elli bin kişinin getirdiği tekbirlerle dışında bir ses işitilmeden beraberindeki Türk Bayraklarının siyaha bürünmüş hali,

⁷ Saraçhane'deki bu alt geçide adını veren Haşim İşcan ise, İstanbul'un seçimle gelen ilk belediye başkanıdır. Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu olan Haşim İşcan, Kaymakamlık ve valilik de yapmıştır. İstanbul Belediye Başkanlığı sırasında trafik sorununa el atan Haşim İşcan, Şehremini ve Çarşıkapı alt geçitleri, Karaköy yeraltı geçidi ve sonradan kendi adı verilecek Unkapanı'ndaki eski Saraçhane geçidi de kendi döneminde inşa edilmiştir. Haşim İşcan geçidi, Aksaray'la Unkapanı'm alttan, Bayezid ile Edirnekapısı'na üstten birbirine bağlar, (Avedis Arzuman, "Fatih Belediyesi Çevresi", **İlk İstanbul Fatih Gazetesi**, yıl 2, sayı 12, (Mart 2007), 24.).

⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, 12-27.

⁹ Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1959), 754.

¹⁰ İzmir'in İşgali: 16 Mayıs 1919.

tepkinin önemini yansıtmaktaydı. Alanda yaşanmakta olan bu çok dokunaklı havanın içerisinde karalar giymiş bir Türk kadını olarak Halide Edip Adıvar, bu büyük kalabalığın karşısına çıkarak onları coşturan ve ağlatan bir konuşma yapmıştı. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde yine Saraçhane’de büyük bir mitingle karşılaşılacaktır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra, 31 Aralık 1961’de gerçekleştirilen Saraçhanebaşı Mitingi de, işçi kesiminin bu tarihe kadar Türkiye’de genelinde ve İstanbul’da olmak üzere gerçekleştirilen ilk ve en büyük miting olarak tarihteki yerini alır. Henüz işçi hareketinin olgun olmadığı gibi gerekçelerle Taksim’de değil de daha yeni hizmete açılmış olan Belediye Sarayı önündeki Saraçhanebaşı Meydanı’nda toplanma izni verilmesiyle bu miting gerçekleşmiştir. Kimi gözlemciler göre İstanbul ve çevre illerle Anadolu’nun çeşitli yerlerinden gelen 100.000, kimilerine göre 150.000 işçi, mitinge katılmıştır. 1994 yılı itibarıyla Türkiye’de sigortalı işçi sayısının 620.000 dolayında olduğu bir dönemde, işsizlikten, düşük ücretlerden ve sosyal hakların olmayışından yakınan 100.000 dolayında işçinin 1961 yılında İstanbul’da yaptıkları miting bu bakımdan önemliydi¹¹.

Saraçhanebaşı’ndan Fatih merkezine doğru uzanan cadde Macar Kardeşler Caddesi adı ile devam eder. İttihatçıların idaresi sırasında Türkçülük politikaları gereği I. Cihan Harbi yıllarında Türk asıllı Macarlara iltifat icabı ve onlarla ittifak olmak gayesi ile bu güzergâha Macar Kardeşler ismi verilmiş ve halen de bu isimle anılmaktadır. Bu mevki üzerinde Dülgerzade Camii bulunurken; caddenin başlangıcında Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, 1914 tarihinde inşa ettirilen Şehremaneti Fatih Belediye Dairesi Binası ve Teyyare Şehitleri Anıtı, karşılıklı yer almaktadır. Devamında da Millet Kütüphanesi olarak bilinen Feyzullah Efendi Kitaphanesi vardır. Semtin bir parçası olmaktan uzak kalmış olan Gazanfer Ağa Medresesi, Bozdoğan Su kemeri dibinde, çevresinden sürekli geçenler tarafından bile algılanamaz olmuştur.

Şehzadebaşı Camii civarında, büyük bir bölümü eski Saraçhane sınırları içerisinde yer alan yeniçerilere ait Acemi Oğlanı Kışlası (Ocağı) kalıntısı olan bazı odaları da, 1953-6 yıllarında, bilgisizce yapılan bu imar hareketi sırasında ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde Şehzadebaşı Camii karşısındaki konaklar da imar hareketinin simgesi olan Caterpillar makinelerle yıktırılmıştı. Gene o meşum 1920 Mart’ında, İngilizlerin işgal edip Türk muhafızları şehit ettikleri ünlü Saraçhanebaşı

¹¹ Faruk Pekin, ”Saraçhanebaşı Mitingi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994), 458.

Karakolu da ortadan kaldırılmıştır¹². Saraçhanebaşı Karakolu, bugün Şehzade Camii dış avlu girişi olan ve bitişiğinde bir çeşmenin yer aldığı cümle kapısının karşı sırasına denk gelmekte ve yıktırılmış olan Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi'nin de bitişiğinde idi.

Horhor yönünde, fetihten sonrası saraç esnaflarına tahsis edilmiş olan açık sarnıç şeklinde orta ölçekli bir havuzdan bahsedilmektedir. Çırcır Yangını'ndan sonra yangın hafriyatı ve toprak ile doldurulan bu büyük havuz, bölgedeki yeni caddenin ve yolların açılması esnasında Saraçhane'den arta kalan harabeler ile beraber ortadan kaldırılan bir diğer kayıp Bizans dönemi yapı parçalarından birinin varlığını öğrenmekteyiz¹³.

Atatürk Bulvarı açılırken yapılan yıkımlardan şanslı olarak kurtarılmış bir yapı olan Burmalı Mescid; marangozhane olarak kullanılmakta iken, 1953-56 yıllarında yapılan esaslı bir onarımla asli amacına dönüştürülmüştür. 20. yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde ve öncesinde inşa edilmiş sivil mimari örnekleri dışında Saraçhane Sementi'nin dâhilinde sayabildiğimiz birkaç tarihi mirasımızdan ayrı bugün varlığı tespit edile bilinen 11 cami-mescid, 1 çarşı, 2 su terazisi, 3 sebil, 5 medrese, 3 hamam, 1 karakol binası, 8 çeşmeden geriye 2 cami-mescid, 3 sübyan mektebi, 4 medrese, 1 sebil ile 3 çeşme günümüze ulaşabilmiştir. Eseri dahi kalmamış bir çok yapı ise, modernite uğruna gerçekleştirilmiş olduğumuz imar hareketlerinin bir sonucu olarak tarihe mal olmuşlardır.

Saraçlar ve Saraçhane

M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Çalışma", başlıklı makalesi'nde;¹⁴ "Fatih İstanbul'u aldıktan sonra bu gözde şehri mamur hale getirmek amacıyla mahalle teşekkülü için cami, eğitim için sıbyan mektepleri ve medreseler, iktisâdi hayatı canlı tutmak için de hanlar hamamlar ve dükkânlar inşa ettirmiştir. Bu dükkânlar ekonomiyi canlı tuttukları gibi vakıf olarak kuruldukları için gelir teşkil etmiş olacaktı" diye şehrin kuruluş yani şenlendirme politikasının şeklini kısaca tanımlamaktadır.

Tarih bilgilerine göre İstanbul Saraçları, şehrin fethi ardından yirmi yıl kadar, eski bedesten (Cevahir Bedesteni) yanında geçici bir arastada çalışmışlardır. Fatih Camii yapıldıktan sonra, semti canlandırmak için, bu amaç içerisinde; Fatih

¹² İlber Ortaylı, "Şehzadebaşı Denilen Semt", **Milliyet Gazetesi**, (3 Nisan 2005).

¹³ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, V., (1995), 2860.

¹⁴ M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar", **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 147-164.

Camii, İstanbul'un gözde mekânı ve yüksek tepelerinden birisine inşa edildikten sonra bu alanın yanında, bugünkü Fatih Belediyesi binası, Fatih parkı ve civarda bulunan apartmanların bulunduğu boş araziye Saraçları yerleştirmek amacıyla Saraçhane yaptırılmıştır. 1475 senesinde biten bu çarşı, Ayasofya vakfına bağlanmıştır. Akdeniz medreseleri ötesine, Sultan Pazarı adı ile kurulmuş Saraçhane Çarşısı'ndan başka, bir çarşının daha varlığından bahsedilmektedir. Burası 286 dükkan ve 32 hücreden meydana geliyordu. Ve bu büyük çarşıdan sonra Saraçlar Çarşısı gelirdi ki burası kayıtlara göre 116 dükkandan ibaretti. Bu çevrede Mimar Ayas Mescidi Mahallesi'nde Fatih'in inşa ettirmiş olduğu Saraçhane çarşısından ayrı, Mimar Ayas tarafından mescidine vakıf için yaptırılan ve Beylik dükkanlar adıyla anılan 35 dükkan daha bulunmaktaydı¹⁵.

İstanbul'un coğrafi ve tarihi konumu itibarıyla ilk bakışta şehrin bir takım sanayi bölgelerine ayrıldığı görülür. Sanatlar ve ticaret için semt semt çarşılar hazırlanmıştı. Doğunun en büyük, daimi bir pazarı ve bunun içine sığmayan kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı gibi Saraçhane'de İstanbul'un en eski ve önemli çarşılarındandı. Saraçhane Çarşısı, bugünkü manada fevkalâde ehemmiyeti olan büyük bir sanayi çarşısıydı. Bir teşkilât olarak teşekkül ettirilmiş bu çarşı dönemi içerisinde burası, bugünün Gebze Sanayi Bölgesi ve benzerleri niteliğindedir.

Saraçhanebaşı Semti'nin adının kaynağını teşkil eden bu saraçhanenin ilk kuruluşundaki mimari şekli ve dükkânlarının sayısı bilinmemekle beraber, Evliya Çelebi esnaf alaylarından bahsederken; İstanbul saraçlarının 1.084 dükkânı olduğunu belirtir. Müessesesi hakkında yaşlı saraç ustalarının verdikleri malûmata göre bu esnafın toplu bir (site-mamure) halinde çalışmasını temin için 360 kemer, yani dükkân halinde olması esası üzerine bina edilmiştir. Saraç esnafı bu kadar çok dükkânlarla alışveriş yapılamayacağını düşünerek Fâtihe müracaatla azaltılmasını istemişlerse de Fatih: "Öğleye tadar kendi aranızda satışlar yapar, Öğleden sonra da halkla alverişte bulunursunuz" cevabını vermiş; esnaf da bu söze itiraz etmeyerek çalışmaya koyulmuşlar ve kazanç temin etmişlerdir¹⁶. İnşa edilen bu ilk **Saraçhane** 5 Eylül 1693 (4 Muharrem 1105) tarihine kadar işlev gördükten sonra bu tarihte çıkan bir yangınla yerle bir olmuş. Çarşının tamamen yanması ile buranın esnafı Sultanahmed ile Bayezid arasında dağınık bir şekilde yerleşerek ticari faaliyetlerini yine saraç olarak sürdürmüşlerdir.

¹⁵ Sinan Genim, **Fatih'ten Lale Devrine Kadar İstanbul'un İskânı, İskân Özellikleri ve Mesken Tipleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980, 39.

¹⁶ Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 19.

Ancak durumdan ne esnaf ne de Ayasofya Vakfı mütevellisi memnun kalmıştır. Bunun üzerine Saraç esnafının ileri gelenleri hükümet ve mahkemeye başvurarak yanan Saraçhane'yi kendi hesaplarına, kârgir olarak yeniden yaptıracaklarını ve esnafın kısa sürede Saraçhaneye nakledilmesini istemişlerdir. Saraçhane'nin inşasına, sabık Mirahur-ı evvel Ahmed Ağa'nın kontrolünde başladıktan bir sene sonra dükkanların büyük bir kısmı yeniden yapılmış, tamamlanan dükkanlara bir kısım saraç yerleşip faaliyete geçerken diğer kısmın inşaatına da daha sonraları devam edilmiştir.

İkinci kez inşa ettirilen Saraçhane, bir duvar ustasına¹⁷ göre şöyleydi: Saraçhane yuvarlak ve etrafındaki dükkanlar kâgirdi. Üç kapısı bulunan hanın iç duvarlarında dükkanlar bulunmaktaydı. Dükkanlar kemerli ve kepenklerle kapanmaktaydı. Hanın tam ortasında Saraçhane Camii ile Loncası vardı. Saraçhane'nin içinde ve dışında bulunan pek çok musluk ve tulumbalar dükkanların süpürülmesi, sulanması ve derilere tav verilmesi için yaptırılmıştı. Çarşının bu su musluk ve tulumbaları, camisine vakfedilmişti. Saraçlar Destanı'nda da bahsedildiği gibi Muhtar Yayla Dağlı'da eserinde Saraçhane de üçü acı biri tatlı ki ceman dört su kuyusundan (Abıhayat) bahsetmektedir. 1940'lı yılların ortalarına değin mevcut olan bu tatlı su kuyusunun suyu, soğuk ve lezzetlidir. Bu kuyu, eski Saraçhane başındaki tramvay durak yerinden Fâtihe giden yolun sol tarafında ve Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi'nin tam karşısına gelen ağaçların altındaydı. Yerden bir buçuk iki karış yüksekliğinde bir mermer taş bu kuyunun olduğu yeri gösterir idi¹⁸. Bu kuyunun kaynağından İbrahim Paşa Hamamı'nın suyu da sağlanmaktaydı. Ayrıca, çırak olarak loncada yer alan mensupların tahsilden geri kalmamaları düşünülerek civarda sübyan mektepleri yaptırılmıştır. Bu sınıf, sanatkârların okuma ve yazma ihtiyaçlarını tatmin etmiştir. Bu amaçla yaptırılmış sübyan mekteplerinden günümüze ulaşmış olan 1728 tarihli Süleyman Halife Sübyan Mektebi, bu anlayışa bir örnek teşkil eder.

Saraçhane Çarşısı'nın yer aldığı bu çok büyük alan üzerinde, sokaklar her bir meslek grubuna ayrılmış gibiydi. Saraçhane'nin bilhassa Sandıkçılar Caddesi,

¹⁷ 9 Rebiülevvel 1118 tarihli duruşmada şahit olan duvarcı ustasının ifadesine göre (M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar", **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 149.)

¹⁸ Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 20.

Kırbacılar Caddesi, Cami-i Şerif altı Sokağı, Orta Sokak, Karaman Kapısı Sokağı, Başkapı Sokağı.... İlâh, çok işlek ve canlıydı¹⁹.

Saraçhane’de yalnızca sarraç takımı değil, sandıkçılar, kırbacılar ve saraçlara malzeme satan tabak tüccarları da bulunmaktaydı. Koşum takımları olarak üretim yapılan bu dükkanlarda; eyer, raht, özengi, teğelti, kolan, kuskun, zahme, duv semer, kamçı ve nal imalatı yapılmakta olup, bu kalemler dışında nal ile nalband ücretleri de ayrı ayrı belirlenmekteydi. Bunların dışında imalatı yapılan bazı ürünler ile, meslek adlarından anlamı çözülemeyen bazı tabirler de bulunmaktadır. Örnek olarak Mübahat Kütükoğlu’un yayınlamış olduğu 1640 tarihli Es’ar Defteri’ndeki, İstanbul saraçlarının yaptıkları eşya, koşum takımı ve avadan vs. ilişkin listeler, olağanüstü bir zenginlik sergilemektedir: "Telâtin yorgan sandıkları; köseleden ve meşinden kılıç, deve, deve başlığı, kumaş sandıkları, meşinden veya içi meşinli, dibi meşinli, teneke mıhlı, seyisane, kumaş, saray, ayna, koltuk, cevahir sepetleri; yumruk kadar âsmani sepet, ufak meşin sepet, deve matbahı, katır matbahı ve seyisane matbahı sepetleri, köseleden ve şab kayışından sancak kovaları; çıplak kılıç sandığı, sırmalı, çuka sırmalı, çuka, sırmalı sahtiyan, sade sahtiyan eyerler; önü sırmalı gaşiyesi ile şarvarî eyerler, harcı sahtiyardan nakışlı, üzengisi, kolanı, gaşiyesi ve kuskunu mükemmel eyerler; İstanbul işi kaltak eyerler; Tatar eyerleri; sade, pervazlı, bükme, seferi meşin sofralar, sağrı rahtları (örtü) sırmalı, sülüktü sırmalı, altı sahtiyanlı, altı ve üstü bükme sahtiyanlı, sade kösele, simli rahtlar; içi dışı altun, gümüş küft üzengiler, Ayıntab üzengileri; iki kat, yalın kat, yün ve sim tapkur kolanlar; kuskun ve zahmeler (üzengi kayışı) sevakin, Mısır, İstanbul duvalla (tasma... Sırmalı tirkeşler; İstanbul işi deve debbesi, Mısır işi yeniçeri ortası debbesi, katır ve yeniçeri debbeleri; köseleden musluk, tulum, tokaçlı kösele kırba, köseleden matara, sırmalı kırbalar, Bulgari ve kösele el kırbaları, Bulgari ve kösele cevzeler, Bulgari sumak ve kılıç sumakları; kırmızı beyaz köseleden Edirne kesimi ve yalın kat yularlar; Karahisar köselesinden yeniçeri kantarması, İstanbul köselesinden kantarmalar, başı ve topu sırmalı gürgürel ve sade dizginler...

Saraç esnafının sahib olduğu gedikler, yalnız bu san’at’a onların iştiğal etmesini icab ettiriyordu. O zamanlarda herkes istediği san’atla iştiğal edemezdi. Dükkân açabilmek için, o zamanki tabiri ile gedik sahibi olabilmek için, san’at

¹⁹ M. Çağatay Uluçay, “İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar”, **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 150; Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, **Osmanlı’da Zenaatten Sanata**, II., İstanbul (tarihsiz), 165-175; Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 19-25; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, (hazırlayan Ali Şükrü Çoruk), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul 2001, 260.

erbabının uzun bir çiraklık ve kalfalık devresi geçirmek, her devre sonunda ustalar önünde imtihan verip kalfalık ve ustalık peştamallarını kuşanmak mecburiyetleri vardı. Bundan başka her esnaf muayyen materyali kullanmaya, muayyen tipte eşya yapmaya ve muayyen fiyatla satmaya, muayyen miktarda "materyal almaya, muayyen miktarda yaptığı eşyayı satmaya mecburdu. Bunlara riayet etmeyen esnafa dayak atılır, para cezası verilir, kalb eşyası ve kendisi arastada teşhir edilir, icra-yı san'attan men'edilir, dükkânı kapanır, şehirden sürülürdü²⁰. Saraçhane-i Kebîr'deki saraç esnafının dükkân açma, gedik dükkân sayısı, alım satım nizamına ilişkin olarak 2 Mart 1754 tarihinde çıkartılan bir hükümden İstanbul Ahkâm Defterleri, No. 3.277.1025) de detaylıca öğrenmekteyiz.

Saraçhane'nin bu üretim zenginliğini; bir batılı gözü ile aktaran Sorbon Üniversitesi Doğu dilleri uzmanı Antoine Galland, Seyahatname'sinde, çarşığı bir fotoğraf belgesi gibi detaylıca tanıtmaktadır. Sultan IV. Mehmed'in gerçekleştirdiği Kamenice'nin fethi dolayısı ile İstanbul'da yapılan şenlikleri ve 1672-73 yılını İstanbul'da geçiren Sorbon Üniversitesi Doğu dilleri uzmanı Antoine Galland Saraçhane'yi şu şekilde gözlemler²¹:

.....Ekselans Unkaparı'na indi ve şehirde oldukça büyükçe bir mesafe katederek Saraçhane'yi gezdi ki burası eyer, başlık takımı ve diğer işleme ve nakış işleri yapanların dükkânlarının bulunduğu büyük ve kapalı bir yerdir. Bu dükkânların yola doğru çok uzanan ön kısımları altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlarla, Hindistan kumaşları veya İran halılarıyla süslüydü. Bu dükkânların bazılarında bir takım Türklerin uykuya mağlup olarak sedirlere yatıp uydukları görülyordu. Başka dükkânlarda beş-altı Türkün birlikte toplanıp bir dümbelek çalıcısını yahut kötü bir hanendeyi gayet dikkatle dinledikler, i hatta dükkânlarında asılı bulunan fenerlerin ışığında tütün içtikleri görülyordu. Gerek dükkânlarda ve gerek sokaklarda bulunan bu fenerler içleri pamuk dolu üç-dört yahut beş köşeli, yahud daha da başka şekilli tahta avizelere, her renkten kordonlarla asılı bulunuyordu. Bu fenerleri her dolaştığımız yerde gördük. Ekselans; murabba biçiminde, kubbeli ve oldukça ufak bir bina olan bedestene geldi. Burada hemen münhasıran altın çubuk tüccarlarıyla kitapçılar vardır. Oldukça yüksek olan bütün dükkânların duvarları güzel ipeklerle kaplıydı. Ve her Türk'ün gelene geçene serpmek üzere kullandığı kokulu sularla dolu gümüşten kokuluklar ve şişelerle

²⁰ M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar", **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 157;

²¹ Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul 2003, 399.

yakılmış kalın bir beyaz mum taşıyan gümüş bir büyük şamdan mevcuttu. Bu yer pek dar olduğundan halkın kalabalığı sanki daha çokmuş gibi geliyordu. Oradan çıkınca hepsi çok iyi süslenmiş birçok sokaktan geçerek bu gezintiyi valide Han'ıyla bitirdik.....

İstanbul Saraçhane'sini dağılma sürecinde,1868 yangınından sonra, bir yabancı gözüyle inceleyen ve 19. yüzyılın sonlarındaki durumunu anlatan P. Lecomte ise şunları yazmaktadır:

"Karos yapımıcılığı ve saraçlık, eskiden Saraçhane denen yerde toplanmıştı. Bugün Fatih Camii'nin etrafı saraçlarla doludur. Orada Anadolu'nun içlerine gönderilmek üzere dizginler ve kırbaçlar imal edilmektedir. Bunları yapan Türk ustaları, 40 dükkânın bulunduğu bir sokağı işgal etmişlerdir. Çalışma usulleri Avrupa'daki meslektaşlarınıninkine çok yakındır. Eyer yapmada da başarılıdırlar. Ancak İşçilik pek ince değildir. Ama fiyatı da ona göre düşüktür: 10 Mecidiye yani 50 Frank; hâlbuki İyi bir İngiliz eyerinin fiyatı 250 - 300 Franktır. Türkler eyercilikte elli yıl öncesine kadar çok usta idiler. Büyük bir başarıyla dekore edilmiş Türk ve Arap eyerleri gördük. Maalesef yabancı rekabet bugün bu zenaati hemen hemen yok etmiştir. Avrupa müzelerinde bulunan inanılmaz zenginlikteki şark eyerleri de vardır. Bunlar, Hint, İran, Moğul, Çerkeş, Türk ve Arap eserleridir. Eski eyerler daha titiz bir çalışmayla meydana getiriliyordu ve gayeye daha uygundu. Saraçlık tarihi, üzerinde durulmaya değer. Zira en eski çağlara kadar dayanmaktadır. (...) (Türk) eyerleri, öne ve arkaya yerleştirilmiş tahtadan bir çift eyer kaşından meydana gelmiştir. Bu iki kaş ve bağlantıları eyerin çatısını teşkil eder. Ön kaşta, iki yana doğru birer simit yastık vardır. Bunların vazifesi bacakları tutmaktır. En mükemmel eyerler 15. ve 16. yüzyıllarda imal edilmiştir. 17. yüzyıla kadar eyerler semerliydi. Bu da atlının bacaklarını sıkıca tutmaya yarardı. 18. yüzyılda kullanılan saltanat eyerlerinde sadece önde semer bulunurdu. (...) İstanbul Çarşısında bu eski eyerlere bazen rastlanmaktadır. Üzengiler ise çok çeşitlidir. Bazıları kundura gibidir. Bazılarının tabanı ayakkabı boyundadır. Bazılarının ucu da sivri ve kıvrık olup mahmuz olarak da kullanılır. (...) Eski Arap ve Türk eyerlerinin gümüşle veya mineyle işlenmiş olanları da vardır ki bunlar birer sanat eseri olacak."

Yazar, karoseri işlerinin, Türk sanatları arasında geleneksel bir yeri bulunmadığını ve meşin tenteli veya karoserli atlı arabaların yayılmasından sonra, saraçların zorunlu olarak bu işlere de yöneldiklerini yazar. Ama, Türk saraçlarının yaptığı karoserlerin, Avrupa'da imal edilenlerle kıyaslanamayacak kadar basit

olduğunu da vurgulamaktadır. Avrupa arabalarını uzun uzun anlattıktan sonra sözü Osmanlı ustalarının yaptığı arabalara getirerek şu önemli bilgileri eklemektedir:

"XV. Louis devrinde (Krallığı 1715 -1774) bir çok gala arabaları Osmanlı Sarayına gönderildi ve Türk karosları da bu modeller üzerinden yapıldı. Şarkta arabalara at, öküz ve manda koşulurdu. Bunlar asma veya doğrudan dingile yerleştirilirdi. Fakat (Türk saraçların yaptığı arabalar) Avrupa arabaları gibi muhteşem şekilde dekore edilmemiştir. Bununla beraber Türk arabalarının bir karakteri vardır. Kırmızı kumaştan bir örtüyle örtülü olup oymalı bir çerçeve içine alınmıştır. Atların koşumları gümüş parçalarla süslüdür. Doğunun parlak güneşi altında, uzun kollarının gümüş düğmeleri ışıklar saçan seyis üstlülkü sürücü de son derece dekoratiftir²²."

Yeni saraçhane'de 1868 yılında 290 civarında dükkânın, 1908'deki yangın sırasında ise, 320 dükkân bulunmaktaydı. 19. yüzyılda dükkanlara numara verilmiş, Tanzimat'ın ilanından sonra da numaranın yanı sıra esnaf defterlerinin tutulmasında yeni kaideler getirilmiştir²³. Defterler ve zabıtlar numara sayısına göre düzenlenmiştir.

Her esnaf dükkânının tamirini kendi karşılıyor, evkaf mütevellisine ise kirasını ödüyordu. 1836 tarihine kadar kanunlarla belirlenmiş dükkân fiyatlarında kuruluşundan itibaren bir değişim olmamıştır. Bu tarihten itibaren Ayasofya mütevellisi tarafından paranın değer kaybetmesi nedeniyle kiraların düzenlenmesi ve yükseltilmesi için başvuruları arşiv vesikalarında görülmektedir²⁴.

Dükkânları kârgir olan Saraçhane Çarşısı'nın beş kapısı bulunmaktaydı. Bu kapılardan Atpazarı Kapısı, Baş kapı Dülgerzâde Mahallesi'ne, Sepetçiler tarafı Kapısı ki Horhor'a açılmaktaydı. Zeyrek tarafı Kapısı ve Sandıkçılar Kapısı bulunmaktaydı. Saraçhane'nin de bir tarafı olan Sandıkçılar Sokağı ve kapısı civarı beygir derisi ve bununla ilgili madeni eşyanın imalatıyla uğraşırlardı. Malik Aksel'in Anadolu Halk Resimleri adlı eserinde bu Sandıkçı esnafıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır²⁵. Şimdi izi bile kalmayan Saraçhane'nin beş kapısının isimleri ise şöyleydi: Başkapı (Saraçhanebaş Kapısı), Ortakapı, Kırbacılar Kapısı, Atpazarı

²² Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, "Saraçlık", **Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Esnaf ve Zanaatkarlar**, II., İstanbul 1993, 175-178.

²³ "Saraçhane başında saraç esnafından Abdülhamid Efendi, Anadolu'nun bazı vilayetleri için toplanan iane" **İkdâm Gazetesi**, no:739, (9 ağustos 1892), 29 safer 1314, 13 (12 de olabilir)

²⁴ M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar", **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 150.

²⁵ Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, 1960, 90.

Kapısı (Bab-ı evvel), Karaman Yokuşu Kapısı veya Karaman Kapısı'dır. Kaynaklarda ismi geçen Küçükkapı'nın ise hangi kapıya izafeten söylendiği veya böyle bir kapının nerede olduğu hakkında bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

Esnafın kendine mahsus teşkilâtı olduğu gibi büyük bir teşekkül olan saraçların da kethüdaları, yiğit başıları, usta başıları, naipleri de bulunmaktaydı. Ve yine her esnaf zümresinin manevî bir üstad olarak benimsediği gibi saraçlar da Bağdat'ta medfun Saraç Müftü'yü saraçların pîri olarak tanımışlar, bundan başka Veysel Karaniye ve Bağdadül-Haşimi'ye ve bir nimetşinaslık ve şükran borcu olarak Fâtiht Sultan Mehmed'e her daim de dua edilir idi²⁶. Saraçhane ile ilgili belgelerde adları geçen saraç ustalarından çoğunun "hacı" sanı taşımaları dikkati çekiyor. Saraçhane Destanı'nda da "Ustasın çoğu hacı" dizesi geçmektedir. Kâbe ve diğer kutsal yerler için hazırlanan sim sırma işlemeli sanduka örtüleriyle ağır perdeleri de yapan saraçların, bu vesileyle hacca gitmiş olmaları nedeniyle hac vazifelerini de ifa ediyorlardı. Nitekim son dönem yani 1940 yılı başlarında, Atpazarı'nda, Mutağçılar Caddesi 5 Nolu dükkânda yine saraçlık sanatıyla meşgul bulunan Saraç Rıfat Usta'nın ifadesine göre; kendi ustası olan Rıza Efendi'nin, Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ndeki sırmalı örtüleri yaptığını ve bundan dolayı Sultan Reşad'ın kendisini hacca göndererek ödüllendirdiğini öğrenmekteyiz²⁷.

Saraçhane'nin hususiyetlerinden biri de; kendine mahsus helva, pilâv ve yemek pişirmeğe ait kazanların ve bayraklarının mevcut olmasıdır. Bu bayrak ve alametleri hakkında ise, nasıl bir şey olduklarına dair bugün için malumat sahibi değiliz. Eski âdet ve an'aneler mucibince çıraktan kalfa, kalfadan usta olmaya icazet alan ve esnafça (Şet--Önlük bağlamak) demek olan merasimi yapmak için Beykoz'da Yuşa Tepesi'ne çıkar. Helva, pilâv, zerde levazımını beraberine alan saraç esnafı, bir hafta orada kalarak burada sürdürülen imtihanda muvaffakiyet gösteren çıraklar kalfalığa, kalfalar da ustalığa terfi ettirilmek geleneği icra edilirdi²⁸. Bu nizam içerisinde, Divan Edebiyatımız'ın şairlerinden Bâkî'de (1526-1599) çocukluk ve ilk gençlik çağında Saraçhane'de çıraklık etmiştir.

²⁶ Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 19.

²⁷ Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 21; Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, **Osmanlı'da Zenaatten Sanata**, II., İstanbul (tarihsiz), 173.

²⁸ Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 20.

Çarşının bir de Saraçbaşı'sı bulunmaktaydı. Saraçbaşı; sabahları Saraçhane'nin Saraçhanebaşı Kapısı'nda, çarşının açılış duasının yapımında ve diğer işleriyle ilgilenen en önemli sorumlusuydu. Her gün sabah namazını müteakip esnaf dükkânlarını açmadan önce Saraçhaneye ait beş kapının önüne toplanarak usta, kalfa, çırak ve diğer saraçhane mensupları sabah duasını bu kapılarda yapar ve sonra herkes dükkanına varıp (Bismillah) diyerek tezgâhın başına oturur idi. Akşam namazının ardından da dükkânlarını kapadıktan sonra yine bu kapıların önünde birikip aynı duayı tekrar ederek dağılır idi. Bu usule evvelce her gün büyük bir taassup ve dikkatle riayet edilirken bir müddet sonra haftada bire indirilen dua adabı ve geleneği, 20. yüzyıl başlarından itibaren son zamanlarına değin bütün bütün terk edilmiştir. Saraçbaşı ile ilgili, bir belge niteliğinde yazılı tarihi destekleyecek özellikle, Küçük Ayasofya cami-i haziresi'nde bir mezartaşı bulunmaktadır²⁹. Sabah Gazetesi'nin Mart 1918 tarihli nüshasındaki bir ilanda da Saraçbaşı namıyla bir memuriyet görülmüştür. O günlerde mevcut bir memuriyet olarak geçerli olmaktadır.

İkinci defa inşa edilerek 1908 yılına kadar canlılığını muhafaza eden saraçhaneden bu tarihte çıkan bir yangın üzerine, geriye harabeler ve isminden başka hiçbir iz kalmamıştır³⁰. Üç kez yanıp iki kez yeniden yapılan, bir kez onarılan İstanbul Saraçhanesi için arşiv belgelerinin ışığında yeni birçok bilgilere elbette ki ulaşılabilir. Lâkin o birkaç yüz dükkânlık arastada, yüzlerce yıl üretilen saraciyeden saklanıp korunabilmiş ne var? Denilse, saray hazinelerinde saklanan sayılı parça dışında ortaya konacak hemen hiçbir şey yoktur³¹.

23 ağustos 1908 Çırçır Yangını'ndan sonra Saraçhane'nin tahribi üzerine, çarşının bulunduğu arazi üzerinde tramvay yolu'nun tevziine ve genişletilmesine dair çalışmalar başlatılmıştır. Bu arazi üzerinde bir gezi ve park alanı oluşturulma isteği sonucu, saraçlar da Fatih Daire-i Belediyesi'nce Atpazarı Caddesi çevresine yerleştirilmişlerdir³².

Eski Saraçhane'nin ortadan kalkmasından sonra saraçların taşındıkları bilinmekte ve sanatlarını icra ettikleri sokağın adı da eski Mutaflar Sokağı'dır. Bu

²⁹ Sadrazam-ı esbak Reşid Ahmed Paşa'nın Saraçbaşı'sı divan yolunda Acı Hamam kurbünde Arabkirli Uzun Ali Ağa vefatı: 21 B.1235; Mezar taşı; saraçhane ocağında sakın Ağa vefat: 1220, (not: serpuşu kırıktır), Küçük ayasofya cami haziresi, 3 Mayıs 1988.

³⁰ M. Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar", **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 151.

³¹ Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, "Saraçlık", **Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Esnaf ve Zanaatkarlar**, II., İstanbul 1993, 173.

³² **İkdam Gazetesi** 26 teşrin-i evvel 1914, no: 6351.

sokak ile bunun imtidadı olan Kızıtaşı Caddesi arasındaki sokağın ismi de Sulu Han Sokağı idi. Atpazarı'nda faaliyet gösteren Saraçların sokak isimleri ise şöyleydi: Gemiciler, Sırımcılar, Mutaflar, Kızbaşı, Nalbantdemir.

Sanayinin şekil değiştirmesi, saraçlık mesleğinin önem kaybetmesiyle birer birer kapanan imalathanelerden geriye, sadece fayton ve at arabalarına hizmet veren saraç dükkânları kalmıştı. 1946 yılında gelindiğinde iyice sayıları azalan ve birkaç saraç dükkânın kaldığı Atpazarı ve Dülgerzade civarındaki bu dükkanlardan son dükkan da, 8 kanuni evvel 1969 da kapanmıştır³³. Şinasi Akbatu'nun tutmuş olduğu notlardan öğrendiğimize göre; İstanbul'un pek namlı bu semt-i meşhurun artık yalnız adı kalan saraçhane ile bunun en son sarracı olan zat da Hasan Bezmez'di. Zorlu yıllar olan İkinci Dünya harbi sırasında, 10 kadar dükkân kalmış olan yeni Saraçlar'da, savaş yıllarından sonra bilhassa fayton arabasının süratle şehirden kalkması üzerine bu meslek de adeta tarihe karışmaya yüz tutmuştur. 1960 yıllarının başında, İstanbul'da şöyle dört başı mamur bir saraç dükkânı bulmak hemen hemen imkânsız olmuştur. Akbatu, bilhassa notlarında vurguladığı "çanta saraçlarını kastetmiyoruz. Saraç dükkânları ancak şehrin kenar semtlerinde (mesela Yedikule... Caddesinin sur kuyusuna bakan kısmına) kaldılar ki onlar da daha ziyade tamircilik ile işigal ediyorlar," diye ifade etmektedir. Bugün bu dükkânların yerini oto tamircileri almaktadır. Fayton arabalarını ihya eden saraçlarından, günümüzün modernitesi içerisinde oto tamirhanelerine doğru bir değişim göstermiştir. Birçok Fatih'li için, burada niçin oto tamircilerinin var olduğu düşüncesi bile akla gelmemiştir.

Saraçlık mesleğinin, 1908 yangınından sonraki tarihlerden itibaren artık öneminin yavaş yavaş kaybetmesi üzerine, Atpazarı ve civarında Kavafhane'ler faaliyete geçmeye başlamıştır. Çanta ve ayakkabı imalathaneleri olan bu dükkânlar, Fatih bölgesindeki ayakkabı ve çanta imalat sektörünün köklü bir başlangıcını teşekkül ettirmişlerdir. Bugün Kızıtaşı Caddesi üzerinde yer alan bu mesleğin usta çırak geleneğindeki son temsilcisi Mehmed Ülküürkmez'e ait ayakkabıcı dükkânından, Edik Kundura ve Fatih İnci v.s. gibi artık günümüzde marka olmuş ayakkabı firmalarına değin, bu geleneğin günümüzdeki devamını görmekteyiz. Atı yüz yıla yakın bir geleneğin, bugünkü anlayışıyla köklü bir meslek sektörü ile karşılaşmaktayız. Hem İstanbul Şehri, hem de Fatih İlçesi'nin ticaret ve meslek tarihi bakımından önem arz eden bu özelliğinin çağımızın gerekleri içerisinde yaşatılır olması gayet önemlidir. Ve pek de fark edilmediği anlaşılmaktadır.

³³ Şinasi Akbatu'nun **Yayınlanmamış İstanbul Topografya notları. İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi** Arşivi, Necdet İşli seksiyonu.

Roma ve Bizans Dönemi'nde Saraçhane

İstanbul'un sembol anıtlarından biri olan Saraçhanebaşı'nda yer alan kemerler, geç Roma, erken Bizans dönemine ait bir sukemeridir ki bunlar, Saraçhane Sementi'nin kuzeydoğu-güneybatı sınırlarını tabii sınırlar olarak belirlemektedir. Bölgenin Roma veya Erken Bizans döneminde inşa edilmiş en önemli yapısıdır. Bazı kaynaklara göre Hadrianus (117-138), başka kaynaklara göre ise Valens döneminde (364-378) yapılmış olan su kemerinin, Osmanlı dönemi ve bugünkü kullanımıyla ismi Bozdoğan su kemeridir. İstanbul'un en eski su kemeri olan Bozdoğan Kemer, geç Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde 15 asrı aşkın süreyle kentin su ihtiyacının karşılanmasında su şebekesinin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır³⁴. Bozdoğan Kemerinin yerinde veya civarında Hadrianus zamanında (117-138) şehre su getiren düzenlemeyle ilgili olarak Fatih ve Beyazıt tepeleri arasındaki Saraçhanebaşı Çukur bölgesinden geçiren bir kemer yapıldığı bilinir. Constantinus zamanında (324-337) Istrancalar'dan getirilmesi planlanan sular için bir bölümü yapılan isale hattının galerisi de bu kemerin üzerinden geçer. Genellikle Valens (364-378) tarafından 368'de yaptırıldığı kabul edilen Bozdoğan Kemer, muhtemelen Hadrianus Kemerinin yenilenmesi ve genişletilmesi ile meydana gelmiştir³⁵.

Fatih tarafından yapılan ilk dağıtım hattı, Bozdoğan'ın ve Mazul Kemer'in üzerinden geçirilen Fatih suyoludur. Bozdoğan Kemerinin üst kotu 60 metreyi aştığı için, kentin en yüksek yerlerine su ulaştırmak, ancak bunun üzerinden geçen suyolları ile sağlanabiliyordu. Bu nedenle fetihden hemen sonra yapılan Beylik, Mahmud Paşa ile Halkalı Suları'ndan bugünkü adlarıyla Fatih, Süleymaniye, Bayezid, Köprülü ve Sultan Ahmed gibi suyolunun künkleri, Bozdoğan Kemerinin üstünden geçirilmiştir ve çeşitli yerlerinde dağıtım kubbeleri yapılmıştır. Son restorasyonda Şehzadebaşı Camii karşısındaki kubbeler kaldırılmıştır³⁶. İlk Kırkçeşme sularının kente getirilmesinde üstünden geçirildiği Bozdoğan Kemer, 1556-1557'de Süleymaniye Suyolu'nun yapılmasıyla bu şebekeye de hizmet etmiş ve özellikle Saray-ı Âmire'nin (Topkapı Sarayı) suyunun taşınmasında

³⁴ Anonim, "Bozdoğan Su Kemer", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1994), 319-20.

³⁵ Kazım Çeçen, "Su Kemerleri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III., (1994), 53.

³⁶ Anonim, "Bozdoğan Su Kemer", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1994), 319-20; Kazım Çeçen, "Su Kemerleri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III., (1994), 54; Önder Kaya, "Bozdoğan Su Kemerleri ve Banisi, İmparator Valens'in Acıklı Sonu", **Kültür Dergisi**, IX., (Kış 2007), 42-45.

kullanılmıştır³⁷. Mimar Sinan tarafından yapılan onarım, takviye ve yenilemelerle 1894 depremi öncesi ve sonrası yer sarsıntılarında çok büyük tahriplere uğramayarak bugüne kadar gelebilmiştir. Bozdoğan Kemerinin Saraçhane yönündeki kemeri daha ihtişamlı ve yüksek inşa edilmiştir. Bozdoğan Kemerinin ve topografyanın zirvesi Saraçhane'dir.

Bugün Arkeoloji Parkı olarak ifade edilen Saraçhane Parkı; Tayyare Şehitleri Anıtının bulunduğu parkın Aksaray'a doğru bir uzantısı konumunda bulunan büyük bir park halindeyken 1964-65 yılındaki son yol ve kavşak düzenlemesiyle ortadan kaldırılmış, yol için hafriyat çalışmaları yapılırken ortaya çıkarılan Bizans dönemi kalıntılarının tespiti üzerine Ayios Polieuktos Kilisesi'nin kalıntıları bulunduğu için de park tekrardan düzenlenememiştir.

II. Teodosios'un kızı Eudoksia Şehzadebaşı-Saraçhanebaşı bölgesinde Azize Eufemia adına bir kilise yaptırmak istemiş, ancak bu yapı, kızı Plakidia ve onun eşi Anikios Olybrius tarafından tamamlanmış olduğu kaynaklarda belirtilmekle beraber yeri ve hangi tarihlere kadar mevcut olduğu ayrıca ne sebeple ortadan kalktığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır³⁸. Anikios Olybrius'un kızı Anikia İuliana³⁹ 524-527 arasında, yine Saraçhane'de Ayios Polieuktos (Polyevktos) Kilisesi'ni yaptırmıştır. Bu kilisenin bugün Saraçhanebaşı'nda temel kalıntıları görülebilmektedir. İuliana bu kiliseyi, kendi sarayının yakında inşa ettirmişti.

Ayios Polieuktos (Polyevktos) Kilisesi, 1964-65 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştır⁴⁰. Anikia İuliana'nın Aziz Polieuktos adına yaptırdığı kilise, Bizans

³⁷ Anonim, "Bozdoğan Su Kemerini", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1994), 319-20.

³⁸ Anonim, "Saraçhanebaşı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994), 467; Deya Nüket Özer, "Bizansta Kadın Olmak... Anikia İuliana", **İstanbul**, 44., (2003), 46.)

³⁹ Anikia İuliana, Roma imparatorluğu'nun önde gelen ailelerinden, I. Theodosius soyundan gelmekteydi. Babası Flavius Anikios Olybrius 472 yılında Batı Roma imparatoruydu. Anne soyu Doğu hanedanına dayanıyordu. Annesi Placidia, I. Theodosius'un torununun torunu ve III. Valentinianus'un kızıydı. Valentinianus ise ünlü Galla Placidia'nın oğluydu. Anikia İuliana Miladi 462 yılında Konstantinopolis'te doğmuş ve bütün yaşamını burada geçirmiştir (Deya Nüket Özer, "Bizansta Kadın Olmak... Anikia İuliana", **İstanbul**, 44., (2003), 46.).

⁴⁰ Martin Harrison ve Nezih Fıratlı tarafından 1964'te başlanan kazılar, önemli buluntular sundu. Kilisenin yalnızca altyapısı mevcuttu, ancak bu bile yapının büyüklüğüne ilişkin yeterli bilgiyi veriyordu. Harrison'ın rökonstrüksiyon önerisine göre Anikia İuliana'nın sarayının hemen yanındaki Ayios Polieuktos Kilisesi, yüksek bir subasman üzerinde yükselmekte ve avludan kilise kotuna 5 m. yüksekliğindeki bir merdivenle çıkılmaktaydı. Kilise, büyük bir kubbe ile örtülü bir orta nef ve yan neflerle uzun bir absid, bir iç narteks, avlu tarafında iki katlı bir narteks ve galerilerden oluşuyordu. Orta

tarihinde özel bir döneme denk düşer. Bu açıdan da bir mimarlık anıtı olmanın ötesinde, İmparator Justinianos'un iki büyük yapısı Sergios Bakkhos ve Ayasofya Kiliseleri'nden hemen önce inşa edilen Polieuktos, bu yapıların öncülü olarak dönemin mimari gelişiminin de bir göstergesidir⁴¹. Alt yapı planından anlaşıldığı üzere ibadethane, kubbeli bazilika olarak inşa edilmiştir. Kurtarma kazıları esnasında ortaya çıkarılan eserlerden şu anlaşılmaktadır ki; yapıda daha önceleri bulunan bir çok parçanın 13. yüzyılda Haçlı işgali sırasında Polieuktos Kilisesi'nden Venedik'teki, San Marco'ya kaçırıldığı anlaşılmıştır.

İmparatorluk soyundan gelen ve bir soyluluk unvanı olan "Patrikia" unvanına sahip Anikia İuliana; ailesinin, servetinin ve sanat hamiliğinin kendisine kazandırdığı ün dışında, devrinin dini ve siyasi olaylarında da önemli rol oynamıştır. Emrinde çoğunluğu hadımlardan oluşan çok sayıda hizmetkârının bulunduğu bugünkü Saraçhanebaşı'ndaki konağında ya da sarayında, dönemin bilim adamlarını, sanatkârlarını ve din adamlarını devamlı surette misafir eder ve onları ağırlardı. Bu saray, ilmi meclislere de ev sahipliği yaptığı gibi İuliana, ilim ehli ve din adamlarına maddi desteklerini de esirgemezdi. İuliana döneminde bir

nefte yükseltilmiş bir ambon ve absidde bir sintronon vardı. Yine Harrison ve Fıratlı'nın ulaştıkları sonuçlara göre 524-527 arasında yapılan kilise, 12. yüzyılda da kullanılmıştı. Polieuktos Kilisesi'nin günümüze ulaşan parçaları, kilisenin büyüklüğünün yanı sıra süslemeleriyle de çarpıcı bir yapı yokluğunu ortaya koymaktadır. Son derece yetkin bir taş işçiliğine sahip bu süslemelerde egemen olan öğeler asma yaprakları, Sasani etkili bitkisel süslemeler, kabartmadan öte heykele yaklaşan tavuskuşları, 6. yüzyılda İstanbul çevresinde benzer birkaç örnek dışında Bizans mimarlığında çokça rastlanmayan kakmalı sütunlar ve zengin bir çeşitlilikteki sepet başlıklardır. Yapıda Prokonessos mermerinin yanı sıra Mısır'dan gelen kırmızı porfir, Mora Yarımadası'ndan yeşil porfir, Teselya'dan yeşil breş ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinden, hatta Tunus'tan getirilmiş pek çok renk ve özellikte mermer; kakmalı sütunlarda, tavuskuşlarının gözlerinde çeşitli yan değerli taşlar kullanıldığı, duvarların ve döşemenin mozaik kaplı, mermer bezemenin de boyalı olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular arasındaki özgün bir sütun başlığı tipinin, daha geç tarihte yapılan Ra-venna'daki S. Vitale Kilisesi'nde ve Mısır'daki müzelerde de görülmesi, Bizans'ta sanatçıların dolaşımı ya da Konstantinopolis modasının imparatorluğun öteki bölgelerine etkileri gibi araştırma konuları içiren ilginç bir veri sunmaktadır. Öte yandan Polieuktos Kilisesi buluntuları bazı tarihsel bilgilerin düzeltilmesini de sağlamıştır. Venedik'teki S. Marco Kilisesi'nin girişindeki/Akra'dan getirildiği sanılan ve "Plastri Acritani" olarak adlandırılan paye başlıklarının 13. yüzyılda Latin işgali sırasında Polieuktos Kilisesi'nden Venedik'e götürüldüğü anlaşılmıştır (Deya Nüket Özer, "Bizansta Kadın Olmak... Anikia İuliana", **İstanbul**, 44., (2003), 46.).

⁴¹ Deya Nüket Özer, "Bizansta Kadın Olmak... Anikia İuliana", **İstanbul**, 44., (2003), 46-47.

çok antik tıp kitabını Grekçeye çevirtirmiştir⁴². 511-512'de Konstantinopolis'i ziyaret eden Aziz Sabanla yakınlık kurup onunla sık sık görüşmeler gerçekleştirmiştir. Hatta Ortodoksluk doktrininin koyu taraftarı olduğu bilinen Anikia İuliana, Halkedon Konsili ilkelerine daima sadık kalmış. Monofizit-Ortodoks çekişmelerinden doğan Akakios'un başlattığı dinsel akım, Roma ile Konstantinopolis kiliseleri arasında 484-519 yılları arasında geçici bir bölünmeye yol açtığında faal davranarak kiliseler arasındaki sürtüşmeye son vermek amacıyla Papa Hornisdas'ia mektuplaşmıştır⁴³.

Osmanlı Dönemi ve Mimari Eserleri İle “Serrâçhâne”

Esnafın yoğun olarak yerleştiği semtlerin tekke, hamam, mescid gibi yapılarla da bir gereksinim doğuracağı açıktır. Nitekim Saraçhanebaşı Sempti'nde bulunan ve Atatürk Bulvarı'nın oluşturulmasında kademeli olarak yıktırılarak yok edilen Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı vakfiyesinin 1494 tarihini taşıması, ilk Saraçhane'nin yapılmasından hemen sonra, burada bir hamamın da inşa edildiğini göstermektedir. Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Dülgeroğlu Mescidi, Firuz Ağa Mescidi, Saraçhane mescidi, Saraçhanebaşı mescidi (Mimar Ayas Mescidi), Sunullah Efendi Camii (Tezgaççılar Camii, Su'nullah Efendi Camii), Halil Paşa Camii, Payzen Yusuf Paşa Mescidi, Karagöz Mescidi (Muhtesib Karagöz Mescidi), Cedid Beşir Ağa Medresesi, Dülgerzade (Dülgeroğlu) Ahmed Şemseddin Efendi Medresesi, Gazanfer Ağa Medresesi, Süleyman Halife Sıbyan Mektebi, Sunullah Efendi Sıbyan Mektebi, Karagöz Mescidi'nin güneyinde cami ile aynı alanda yer alan Kanuni dönemi sıbyan mekteplerinde Hüssameddin bin Alaüddin Mektebi, Ebulfazl Mahmud Efendi Medresesi, Ankaravi Medresesi, Burmalı Mescid, Burmalı Mescid'in Sübyan Mektebi, Canfeda Kadın Sebili ve Çeşmesi, Dülgerzâde Camii Çeşmesi, Mi'mar Ayaz (Ayas) Camii Sebili, İbrahim Paşa Hamamı, Kıztaşı (Sultan) Hamamı, Su Terazisi (ismi bilinmemektedir), Saraçhanebaşı Karakolu binası, Deve Hanı, Teyyare Şehitleri Anıtı'yla, İstanbul'un ilk belediye binalarından olan Fatih Belediye İdare Binası'yla kuruluşundan itibaren devamlı bir imar hareketlerine sahne olan Saraçhane bölgesiyle karşılaşılmaktadır.

⁴² Tıp ilmi ile beslenme birbirinden ayrı düşünülmediğinden, eski tıp kitapları yemek tariflerini de kapsamaktaydı. Anikia İuliana, antik dönem yemek tariflerini ve sağlıklı beslenme yöntemlerini de elde etmiş oluyordu.

⁴³ Nevra Necipoğlu, “Anikia İuliana”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 247.

Saraçhane; beraberinde insan, toplum, devlet ve ticari ilişkilerin değişimlerinde, şehri bütünüyle etkileyecek derecede önemli bir merkez olma özelliğini yüzyıllar boyu sürdürmüş bir semt olarak dikkat çekmektedir. Bu saydığımız Osmanlı dönemi bilinebilenlerin yoğunluğu ve bunun topluma yansıması Büyük Roma ve Bizans döneminden de süre gelen, özellikle yadsınamayacak kadar önem arz etmektedir.

Halen gezilip görülebilecek semtin tarihi, kültür varlıkları dışında bugün artık kendisinden bir iz bile kalmamış olan ve tespit edilebilen eserler ve anıtları şöylece sıralayabiliriz:

Burmalı Mescid

Mısır kadılarından Mevlanâ Emin Nureddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Eski Saraçhane Semti'nden geriye kalan günümüzdeki iki mescidden biridir. Banisi Nureddin Efendi'nin mezar taşıdaki tarih dikkate alındığında 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁴⁴. Minaresinin mimari biçimiyle dikkati çeken mescid, bu sebeple Burmalı Mescid adı ile bilinir. Selçuklu dönemi bazı mimari örneklerde benzerleri görülen minaresinin biçiminden dolayı Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabının açılması sırasındaki yıkımlarından kurtulmuş. 1955-56 yılında restore edilerek ibadete açılmıştır.

23 Temmuz 1911 tarihli Fatih yangınında harap olan mescid, dönemi içerisinde tamir edilemediğinden kadro harici bırakılarak sonraki senelerde Vakıflar İdaresi'nce marangozhane olarak bir şahsa kiralanmıştır. Marangozhane olarak kullanılmasından dolayı 1934 veya 1935 yılında 500 metre çevre içinde iki tane cami olmayacak diye çıkarılan kanundan da Şehzade Camii'nin bitişiğinde yer almasına rağmen yıkımdan ve satılmaktan kurtulmuştur. 1955-56 yılları arasında da Vakıflar İdaresi'nce mimar Cahide Kamer denetiminde restorasyonu yapılmıştır⁴⁵.

Taş ve tuğladan müteşekkil alması duvar örgüsüyle inşa edilmiş mescidin tuğla minaresi, İstanbul mescidleri arasında ibadethaneye bir farklılık kazandırmaktadır. Dört sütunun desteklediği son cemaat mahalli de mabedi örten

⁴⁴ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 65; Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I., (1987), 37; Anonim, "Burmalı Mescid (Emin Nureddin Camii), **Eminönü Camileri**, 46-47.

⁴⁵ Semavi Eyice, "Vasiyetimi Açıklıyorum", **1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi**, I., (Mayıs 2007), 131.

kiremit çatının altına alınmış şekli ile geleneksel mescid mimarisini tamamlamaktadır.

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi

Saraçhane başındaki Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak kullanılmakta olan Medrese; Amcazade Külliyesi'nin bir parçası olarak bütünlüğünü koruyabilmiş eski eserlerden biridir. 1644–1702 yılları arasında inşa ettirilmiş olan külliye; Dershane-Mescid (Darül-Kurra) on yedi odalı medrese, kütüphane, sübyan mektebi ve sebül bölümlerinden meydana gelmektedir. Sokak içerisinde bulunan külliyenin çeşmesini ise, 1739 yılında Şeyhül-İslam Mustafa Efendi yaptırmıştır. Üç haziresi bulunan bir külliye olarak karşımıza çıkmaktadır. Banisi Amcazade Hüseyin Paşa'nın kabri de bu hazirelerin birinde bulunmaktadır. Ve bu hazireler içerisinde toplam kırk dört mezar mevcuttur. Osmanlı sebül mimarisinin güzel örneklerinden olan sebilinin tunç şebeke işçiliğinin tezyini de gayet dikkat çekicidir. Fatih Camii taş minare külâhı, Mimar Ayaz'ın mezar taşı, Fatih Camii'nin orijinal taş minare alemleri vs. gibi 1409 adeti bulan pek çok eski eser burada depolanmıştır⁴⁶.

Saraçhane başında Horhor Caddesi ile Saraçhane Sokağı köşesinde bulunan yapı, bugün semtin Sofular Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Eski Saraçhane Sementi'nin de merkezinde bulunmaktaydı. 17. yüzyıl sonlarında İbrahim Ağa'nın mimarbaşılığı sırasında inşa edilen külliyenin banisi, Köprülü ailesinden olup Sultan II. Mustafa devrinde veziriazam olarak görev yapmış olan Amcazade lakabı ile de tanınan Hüseyin Paşa'dır. Hadikatü'l Cevami'de belirtildiği üzere bir Külliye olarak teşekkül ettirilmiştir. Medrese, dershane-mescit, kütüphane, sübyan mektebi, dükkânlar ve sebilden oluşan külliye, ileriki tarihlerde Şeyhülislam Mustafa Efendi tarafından Hicri 1152 / Miladi 1739'da bir çeşme ilave edilmiştir. Ayrıca Hicri 1114 / Miladi 1702 tarihinde vefat eden Amcazade Hüseyin Paşa'nın sebilin güneyine gömülmesinden sonra, aileden olan diğer kişilerin de buraya gömülmeleri ile bir hazire oluşmuştur.

Külliye 1718 ve 1782 yangınlarında, 1755 ve 1894 depremlerinde hasar görmüştür. 1755'te banisinin kızı Rahmiye Hanım tarafından, 1940, 1957-1958 ve 1960'ta çeşitli tamirler yaptırılmıştır. 1966 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yapılan yeni düzenlemeler ile müze binası haline getirilmiş olan külliye, hizmete

⁴⁶ Erdem Yücel, "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII., (1994), 313-314.

açılmasından kısa bir süre sonra kapatılsa da "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi" olarak değerlendirilmektedir.

Kareye yakın bir alanda yerleştirilmiş olan külliye'nin doğu cephesi ortasında, basık kemerli giriş kapısı vardır. Kapı üzerinde, üç satır halinde Arapça yazılmış on iki mısralık inşa kitabesi bulunmaktadır. Kapının sağında çeşme ve altta dükkânlar ile üstte sıbyan mektebi, solunda ise ortada sebil, iki yanda hazire yer almaktadır. Girişin karşısında, batı cephe boyunca uzanan, kuzey ve güney yönlerde de kolları olan "U" şeklinde revaklı medrese odaları mevcuttur. Avlunun kuzeyinde, medresenin kuzey koluna bitişik olarak fevkani kütüphane binası yer alır. Avlunun ortasına yakın bir yerde sekizgen şadırvan ile, güneyde üç tarafı revaklı sekizgen dersane-mescid binası bulunmaktadır⁴⁷.

Üç tarafı revaklı sekizgen dersane-mescit binası Darü'lkurra olarak yazılmakla beraber Hadika'da Hüseyin Paşa Medresesi Mescidi olarak kaydedilmiştir Ahmedzâde Hüseyin Paşa Mescidi olarak ta bilinmektedir. Çevresinde medrese, mektep, kütüphane ve sebil binalarından müteşekkil bir külliye içerisinde yer alan camii, bir bahçe şeklinde oluşan çevresi, külliye'nin diğer yapıları ile çevrili avluya açılmaktadır. Hadika'da "*Mescid-i mezkur, medrese-i mezburun dershanesidir. Minaresi yoktur. Kitabhanesi ve sebili mektebi vardır. Banisi Hüseyin Paşa, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın amcazadesi olmağla, Amucazade denmekle ma'rufdur. Sultan Mustafa-yı Sani eyyamında 1112 (1700/1701) tarihinde bu hayratı itmam edüb, mescid kapısında tarih böyle yazılmıştır. Bani-i müşarün-ileyh devr-i Sultan Mustafa Hani'de bu hayratın tamamından iki sene sonra mührden ma'zûlen... Silivri kurbünde çiftliğinde vefat edüb, civar-ı hayratında "türbesine" defn olunmuştur. Afir Abdülbaki Efendi'nin bu tarihi seng-i mezarında mestürdür*" diyerek yapı üzerindeki kitabeyi vermektedir⁴⁸

*Sadr-ı a'zam sahibü'l-hayrat hem-nam Hüseyin
Beş sene oldu vekil-i padişah-ı din-penah
Gördi çün sıdk ü ihlas ile gazaya azmini
Talib-i sulh ü salah oldu adülvi kine-han
İntikalin güç idüp Arif didi tarihin
Cennet-i firdevsi Hakk ide Hüseyne cay-gah*

⁴⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 236-239.

⁴⁸ Hafız Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 136.

Dülgerzade (Dülgeroğlu) Mescidi

Saraçhane'den Fatih'e doğru giden Macar Kardeşler Caddesi üzerindedir. Fatih'in yaptırdığı saraç dükkanlarının yanında idi. Hadikatü'l Cevami'de belirtildiği üzere, Cami'nin büyük kapısı Saraçhane ve küçük kapısı haffafhane dahilindeydi. Muttasılnda Kul Kethüdası Süleyman Paşa'nın türbesi vardı. Dülgerzade Camii, tek bir yapı şeklinde gözükmele beraber, medresesi ve bir tekke yapısı olması ile küçük bir külliye niteliğindedir. Fatih devri ricalinden 'Nimel-ceyş olan Dülgerzade Hacı Şemseddin Ahmed Efendi tarafından (vefatı; 1482) 15. yüzyılın son çeyreğinde yaptırılmıştır. Vakfıyesi hicri 907, miladi 1502 tarihinde düzenlenmiş olup, ibadethanenin de 1480 yılında yapılmış olduğu kabul edilmekle beraber inşa tarihi kesin bilinmemektedir. Mescide minber, Çalık Osman Ağa tarafından koydurulmuştur. Miladi 1546 tarihli Vakıflar Tahrir Defter'inde (953/1546) zemininde bir medresesi de olduğu belirtilmektedir. Halen görülmekte olan bu medreseye ait olduğu düşünülen odaların kalıntıları, Bizans döneminde burada mevcut olan Liybs Manastırı, halk arasında bilinen ismi ile "Canalıcı Kilisesi"nin yapı parçalarıdır. Canalıcı Kilisesi, Fatih Saraçlar Çarşısı'nın kuzey köşesinde ve bugünkü Dülgerzade Cami yerinde idi. Bu Bizans yapısının yeri ile ilgili Fatih Vakfıyesi'nin tariflerine göre tespit edile bilinmektedir⁴⁹.

Hadikatü'l Cevami'de; "Mescidi tahtında zir-i zeminde nerdban ile inülür medresesi vardır" diye kayda düştüğü ibadethanenin; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki vakfiye ebelinde de "hiice-rât 15 bâb der harenvi mescid berây-ı süknâ-i ulemâ ve fukara" ifadesine rastlanmaktadır. Medrese hücrelerinden ziyade halvethane (çilehane) odalarını andıran bu alt yapının konumu, vakfiye özetindeki "süknâ-i ...fukara" tabiriyle örtüşmekte; ibadethanenin Saraçhane Çarşısı ile ilişkili olarak bir mescit-zaviye geleneğinde kullanıldığını söyleyebiliriz.

18. yüzyılın son çeyreğinde veya 19. yüzyılın başlarında Nakşî Mehmed Said Efendi tarafından meşihat konulmuş olan cami, "Dülgeroğlu Tekkesi veya 'Dülgerzade Camii Dergâhı' adıyla anılmıştır. Zikri tevhid günü Perşembe olarak belirlenmiş tekke, 1889 tarihli mecmua-i Takaya da Kadirîliğe bağlı olarak gösterilmiştir.

Cami çeşitli tarihlerde tamirler görmüş, 1923 yılında bir tamirat geçirmiştir. Tamirinde ahşap son cemaat yeri ilave edilmiştir. 1974 yılında gördüğü onarımdan sonra, 1979 ila 1984 yılları arasında Vakıfların nezaretinde Ekrem Hakkı Ayverdi'nin restorasyon planına ve iddiasına uygun olarak, 2 duvarı kalana kadar

⁴⁹Ali Saim Ülgen, **Fatih Devrinde İstanbul**, 1453-1481, Ankara 1939, 30-31.

yıkılmış ve aslına uygun olarak kubbeli ve revaklı olarak restore edilmiştir. Yalnız son cemaatin doğu taraftaki beşinci kubbe ve kemeri yol dolayısıyla konulamamıştır. Mabet bir büyük kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yeri dört ufak kubbeli olup yana ve öne açıktır. Minaresi kesme taştan ve tek şerefelidir. Mihrabı ve minberi mermer, kürsüsü ahşaptır. Hicri 887, miladi 1482 yılında vefat etmiş banisi mihrap duvarı önündeki hazirede gömülüdür. Mabedin yanında olduğu bilinen medreseden son kalan mimari yapı mekânları olarak kabul edilen beş oda, halen sağlam olup cami önü ile meşruta arasındadır⁵⁰. 1981’de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Caminin bir haziresi ve çeşmesi bulunmaktadır.

Hadikatü'l-Cevami’de, net anlaşılır bir ifade olmamakla beraber şu şekilde bir ifade yer almaktadır: Cami’nin büyük kapısı şahrada ve küçük kapısı haffafhane dâhilindedir. Muttasılinda Kul Kethüdası Süleyman Paşa’nın türbesi vardır. Türbe-i mezburenin yerinde mahkeme-i şer’iyye var iken Davud Paşa Camii semtinde mahkemenin lüzumu olmamağla bu mahalden nakl olundukda yerine Paşa-ı mezbur türbe bina eylemiştir. Mahallesi vardır. Der kurb-i Sarrachane⁵¹.

15. yüzyıl sonlarından itibaren Davudpaşa Camii’nde faaliyete başlamış olan “Davudpaşa Mahkeme-i Şer’iyyesi” yani Davudpaşa Mahkemesi ileri tarihlerde burada ihtiyaç olmadığı kararına varılarak, Saraçhane Çarşısı’ndan dolayı Dülgerzade Camii’ne nakledilmiştir. Caminin bitişiğinde faaliyetine devam etmiştir. Daha sonra 17. yüzyılda yerine Kul Süleyman Paşa tarafından türbe inşa ettirilmiştir. Mahmudpaşa Mahkemesi olarak burada bu ününü devam ettirmiştir⁵².

Firuz Ağa Mescidi

Firuzğa Sokağı’nda Bozdoğan Kemeri dibinde yer alan cami Sultan II. Bayezid’in hazinedarı Firuzğa tarafından ahşap çatılı olarak yaptırılmıştır. Ancak 1934 yılında Mustafa Kemal Bulvarı (Atatürk Bulvarı) açılırken yol tesadüf etmediği halde gereksiz yere yıktırılmıştır⁵³.

⁵⁰ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 107; Anonim, “Dülgeroğlu Camii, Medresesi ve Tekkesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (199..), 129; Edhem Nuri Öneş, “Dülgerzade (*Dülgeroğlu*) Camii”, **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 41.

⁵¹ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 159.

⁵² A. Süheyl Ünver, “Ab-ı Hayat İçen Davut Paşa”, *Tarih Dünyası*, VIII., (1950), 329.

⁵³ Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I., (1962), 61.

Saraçhane Mescidi

Fatih Belediye Binası'nın civarında bulunmakta idi. Fatih Sultan Mehmed tarafından Saraçhane Çarşısı ile beraber yaptırılmıştır. Vaktiyle minberi Vakıflar tarafından koydurulmuştur. 1913 tarihinde Fatih Belediye İdaresi binası yaptırılırken yıktırılmıştır⁵⁴. Hadika'da Mescid ile ilgili diğer bilgiler aynen şu şekilde ifade edilmiştir: *Mescidi-i mezbur fevkanidir. Banisi Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han'dır. Vazifesi Ayasofya'dadır. Minberini ba'de zeman ahali-i Saraçhane istid'aları üzerine taraf-ı vakfdan vaz olunmuştur. Mahallesi yoktur*⁵⁵.

Mi'mar Ayas (ş) (Ayaz) Mescidi (Saraçhanebaşı Mescidi II)

Horhor Caddesi'nin köşesinde, Amcazade Külliyesi'nin önünde, trafik ışıkları yerinde bulunmaktaydı. Mescid Fatih ve Sultan II. Bayezid devri mimarlarından Mi'mar Ayas tarafından 1467 yılında yaptırılmıştır. Cami kesme taştan ve tek sağır kubbeli olarak yapılmıştır. Cami, 1956'da gerçekleştirilen yol açına çalışmalarında yeniden inşa edilmek bahanesiyle hiçbir iz bırakılmadan yıktırılmış, yeniden yapılmadığı gibi banisinin kabri de yok edilmiştir⁵⁶. Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin **Hadikatü'l-Cevami** adlı eserinde verdiği bilgilere göre minberini Kiları Mehmed Ağa koydurtmuştur.

Caminin sokak köşesinde Osmaniyeli Camii'nin su terazisi yapılmıştır. Karşı köşesinde çeşme ve sebil vardır. Bu yapıların banisi de Canfeda Saliha Kadın'dır⁵⁷.

Mi'mar Ayas; Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid dönemi mimarlarından biridir. Mimar Atik Yusuf Sinan'ın öğrencilerinden olup, saray mimarlarından biri olarak Fatih Camii'nin inşasında da görev yaptığı bilinmektedir. Atik Sinan'ın 1471 tarihindeki ölümünden sonra saray mimarı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Sultan II. Bayezid dönemine ait yapıların inşasında da Mimar Kemâleddin ile birlikte çalışmışlardır. En tanınmış eseri, Saraçhanebaşı'nda kendi adını taşıyan bu camisidir. "Mi'mar Ayas Camii" veya "Saraçhanebaşı Mescidi" olarak bilinen ve günümüze ulanmamış olan bu yapıdan ayrı, Afyon Karahisar'da hicri 879, miladi 1475 tarihli bir camiye daha imza attığı bilinmektedir. Mi'mar Ayas Mescidi Mahallesi'nde Fatih'in inşa ettirdiği Saraçhane Çarşısı dışında

⁵⁴ Edhem Nuri Öneş, "Saraçhane Mescidi", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 85.

⁵⁵ Hafız Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 124, 179.

⁵⁶ N. Emre, "Ahmet Refik'in "Türk Mimarları" Adlı Eseri Hakkında", **Arkitekt**, I., (1937), 11; Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I., (1987), 119 Burcu Özgüven, " Ayas Bin Abdullah", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 445.

⁵⁷ Hafız Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 122.

Mi'mar Ayas tarafından mescidine vakıf için yaptırılan ve Beylik dükkânlar adıyla anılan 35 dükkân daha bulunmaktaydı⁵⁸. Bugün Dülgerzade Camii önünde yerleri elli kadar olan dükkân eski Mi'mar Ayas Camii Vakfı'na ait akarlardı.

"İyas", "İyaz" veya "İlyas" adları ile de bilinen Mimar Ayas; hicri 892, miladi 1487 tarihinde vefat etmiş ve Saraçhanebaşı'ndaki camisinin avlusuna gömülmüştür. Caminin niyaz penceresinde yer aldığı bilinen ve bugün Vakıf Eserleri Müzesi'nin de bulunan kitabe, mimarın ölümünü tarihler: "Cennet-mekân firdevs-âşiyân ve cealel cennetu misvahi Ebü'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretlerinin mimarı sahibü'l-hayrât üstad Mimar Ayas merhumun ruhi için ve cemi' ehl-i iman ruhi için rızaenlillahi teâlâ el-Fatiha 892."⁵⁹

Su'nullah Efendi Camii (Tezgâhçılar Camii, Su'nullah Efendi Camii)

Saraçhane başında İtfaiye Caddesi'ndeki bu camiyi hicri 1021/ miladi 1612 tarihinde Şeyhülislam Su'nullah Efendi yaptırmıştır⁶⁰. "Hüsam Bey Camii" veya Tezgâhçılar Camii" diye de bilinir. Hadikatü'l-Cevami'de, banisinin Kaptan Ali Paşa'nın babası Hüsameddin Hasan Efendi olduğu yazılı olmakla beraber, bu şahsın yapıyı ihya ettirmiş ya da minberini koydurmuş olduğunu ifade edebiliriz. Hadikatü'l-Cevami'de banisi olarak Hüsameddin Hasan Efendi isminin verilmesi, bu sebepten olabilir. Çıkan bir yangın yüzünden harab olan cami hicri 1329, miladi 1911 senesinde Halil Efendi tarafından ihya edilerek yeniden inşa ettirilmiştir. Kare planlı, kâgir bir yapıdır. Üzeri dört yana eğimli, kiremit örtülü basık bir çatı ile kaplıdır. Tek şerefeli minaresi taştandır. Son cemaat yerinin bir kapıyla bağlantılı olduğu harim konsantrik kemerli büyük pencerelerle aydınlanmaktadır. Minber, vaiz kürsüsü ve mahfili ahşap, mihrabı alçı bezemelidir. Cami ek bir

⁵⁸ Sinan Genim, **Fetih'ten Lale Devrine Kadar İstanbul'un İskânı, İskân Özellikleri ve Mesken Tipleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980, 39.

⁵⁹ Burcu Özgüven, "Ayaş Bin Abdullah", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 445.

⁶⁰ **Su'nullah Efendi** (Caferzade) (1552, İskilip -1612, İstanbul) Şeyhülislam. Kazasker İskilipli Cafer Efendi'nin oğlu dur. Ebussuud Efendi'nin en gözde öğrencilerinden biri olarak ilmiye aşamalarını geçtikten sonra 1599'da atandığı şeyhülislamlıktan 1601'de azledildi. 1603'te yeniden bu göreve getirildi. Aynı yıl "Zorba Ayaklanması" denen olayda Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'ya karşı Güzelce Mahmud Paşa ile işbirliği yaptığı için ayaklanma bastırıldıktan sonra azledildi. 1604'te üçüncü kez atandığı şeyhülislamlıktan 1606' da Zitvatorok Antlaşması'na karşı çıktığı için azledildi. 4 ay sonra tekrar aynı göreve getirildi. Bu kez Kuyucu Murad Paşa'ya karşı çıktığı için 1608'de azledildi. Saraçhanebaşı'nda adıyla anılan camiyi yaptırmıştır. (Anonim, "Sunullah Efendi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 408.

mekânla genişletilmiş olup, merkezi planlı, çokgen gövdeli mektebi bugün meşruta olarak kullanılmaktadır⁶¹.

Halil Paşa Camii

Banisi iki dönem vezirlik yapan Halil Paşa'dır⁶². Kaptan-ı Derya Halil Paşa Camii olarak ta bilinmektedir. Caminin karşısında Şeyhülislam maktül Feyzullah Efendi'nin hicri 1112/miladi 1700-1701 tarihinde yaptırdığı Medresesi, kütüphanesi, çeşmesi ve mektebi bulunmaktaydı. İbadethanenin bir mahallesi yoktur⁶³. 1918 tarihli Fatih yangınında tahrip olan Cami'nin 1929 tarihine kadar mevcudi olduğu, hangi yıllarda yıktırıldığı ise bilinmemektedir. Bugün yerinde Saray Muhallebici'si'nin Fatih şubesinin yer aldığı bina bulunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Planlama ve İmar Müdürlüğü'nün Koruma Amaçlı Nazım İmar Planlarında, Kayıp Eser Envanteri olarak; 437 Pafta, 2017 Ada, 15 parselde yer aldığı kaydı bulunmaktadır⁶⁴. 16. yüzyıl mimari örneklerinden olan Halil Paşa Camii revaklı, tek kubbeli ve taştan minareli olarak inşa edilmiştir. Cami ile beraber bir de çeşme bulunmaktadır.

Payzen Yusuf Paşa Mescidi

İtfaiye Caddesi'nde bulunmaktaydı. Banisi Payzen Yusuf Paşa'dır. 16. yüzyılda yapılmıştır. İbadethaneden günümüze bir iz kalmamıştır. Yeri, halen park olarak kullanılmaktadır. Hadikatü'l-Cevami'de ibadethane ile ilgili şu ibareler yer alır. *Payzen Yusuf Paşa, mescid-i mezburun banisi olup, kendi dahi Revani Mescidi ittisalinde mahsus türbede medfundur. Bin tarihi ricalindendir. Gulami yedinde şehid olmuştur. Mahallesi yoktur. Der kurb-ı Sarrachane*⁶⁵.

⁶¹ Anonim, "Sunullah Efendi Camii", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995),408.

⁶² Halil Paşa hicri 1040, miladi 1630-31 tarihinde vefat etmiştir. Üsküdar da sebil ve çeşme hayratı da vardır, yine Üsküdar'daki türbesinde medfundur. (Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 97)

⁶³ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 97; Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, I., (1962), 66. (yeniçeri Ağalığı ve dört defa kaptanbaşılık ve iki sedareti vardır.)

⁶⁴ Bakınız; 30 Temmuz 2006 tarihli **Hürriyet Gazetesi**'nde cami ile ilgili haber

⁶⁵ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 58, 98; Edhem Ruhi Öneş, "Payzen Yusufpaşa Mescidi", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 85.

Karagöz Mescidi (Muhtesib Karagöz Mescidi)

Saraçhane, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokakta bulunmaktaydı. Banisi Muhtesip Mehmed Bey'dir. Yapıldığı tarih tesbit edilememiştir. Vakfiye tarihi; hicri 894, miladi 1488'dir. Cami 1935 yılında hiçbir sebep yokken yıktırılmıştır. Arsa halindedir⁶⁶. Tek kubbeli, kesme taştan inşa edilmiş yapının fotoğraf belgeleri mevcuttur. Caminin güneyinde ve hemen alt tarafında Kanuni dönemine ait altında su tesisi bulunan Hüssameddin bin Alaüddin Mektebi yer almaktaydı.

Haydarhane

Saraçhanebaşı'nda, Baba Hasan Âlemi Mahallesi'nde, Horhor Caddesi ile Kırma Tulumba Sokağı'nın kavşağı'nda, Kavalalı Sokağı üzerinde, Subhi Paşa Konağı'nın bitişiğinde bulunmaktaydı. Sultan II. Bayezid dönemi ricalinden (1481-1512) Alemdar Ali Haydar Dede tarafından kurulmuştur. Vakfiyesi oğlu Hacı Hüseyin adına hicri 936/miladi 1529-30 tarihinde tescil edilmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İstanbul tekkelerinin listelerinde Kadirîliğe bağlı olarak gösterilen ve zikir günü pazar olan Haydarhane Tekkesi "Alemdar Haydar Dede, Haydar Dede, Haydarı Ali Dede" gibi adlarla da bilinmektedir⁶⁷. Bugün haziresi dışında tamamen ortadan kalkmıştır. Tevhidhanesi, meşruta binası ve derviş odalarının bulunduğu arazi üzerinde halen İstanbul Üniversitesi'nin Film Merkezi ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün bulunduğu bina yükselmektedir. Haydarhane'nin tevhidhâne bölümü 1929'da kısmen çökmüş, meşrutahanesi ise 1975'de yıktırılmıştır. Bu tarihlere kadar harap ve terk edilmiş olarak ayakta olan tekkeye ait bu yapılar yıktırılarak yeni kamu binaları inşa edilmiştir. Trakya üniversitesi'nin ilk kurulduğu yıllarda Rektörlük binası olarak ta hizmet veren bu binaya, zamanla ilave binaların eklenmesiyle de tekke arazisi tamamen ortadan kalkmıştır. Bugün mevcut olan hazire ile Suphi Paşa Konağı'nı ayıran duvar bakiyesinin konak yönü, derviş odalarının sıralandığı alan idi. Bugün burası bahçe ve otopark olarak kullanılmaktadır. Meşrutahanesi; ahşap, iki katlı ve cumbalı olup, L biçimli bir yerleşim planına sahipti.

⁶⁶ Tahsin öz, İstanbul Camileri, I., (1962), 82; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 233; Necdet İşli, "Yok Edilen Eski Eserler Dizisi No: 6 - Muhtesip Karagöz Camii", **Arkitekt**, 434, (Şubat 1996), 50-51; "İstanbul'un Kaybolan Camileri", **Son Havadis**, 19 Mart 1959; Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Yüzyılda İstanbul Haritası**, C 4 Paftası.

⁶⁷ Tahsin öz, **İstanbul Camileri**, Ankara, 69; Anonim, "Haydarhane Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 194; Esin D.İşli, **İstanbul Tekkeleri**, Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, 70-71.

Haydarhane veya bilinen yaygın adı ile Haydarı Ali Dede Tekkesi; kurulduğu Saraçhanebaşı'ndaki konumu itibari ile dikkat çekmektedir. Roma ve Bizans döneminde şehrin önemli bir su savak sistemi üzerinde kurulan tekke, Saraçhane Çarşısı'nın da hemen bitişiğindedir. Tekke arazisinin alt yapısında bulunan ve Horhor su sistemine ait bir kısım yapı parçaları, 1999 yılında ortaya çıkarılmıştır. Halen İstanbul Üniversitesi'ne ait Film Merkezi ve Matbaası olarak kullanılmakta olan yapının yanında başlanılan İlahiyat Fakültesi inşaatı hafriyatında ortaya çıkarılmış kalıntılar, inceleme imkânı bulunmadan tahrip olmuştur. İnşaatın kamu yararına bir yapı olması ve hafriyat esnasında tamamen tahrip olması hasebiyle üzerinde fazla durulmamıştır⁶⁸.

Gazanfer Ağa Medresesi

Bozdoğan Su Kemeri'nin Unkapanı yönünde, kemere bitişik, Atatürk Bulvarı üzerindedir. Hicri 999, miladi, 1590 tarihinde tamamlanan medresenin banisi, Sultan II. Selim, Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed dönemlerinde 30 yıl Darüssaâde Ağalığı ve Hasodabaşılık yapan Darüssâde Ağaları'ndan olan Gazanfer Ağa'dır. Gazanfer Ağa, 23 Receb 1011 / 1602 tarihinde sarayda vuku bulan bir isyanda Osman Ağa ile birlikte yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Külliye'nin vakfiyesi de 1004/1595 tarihlidir.

Bir türbe, sebili ve kütüphanesi de bulunan medrese, küçük ölçekli bir külliye teşkil etmektedir. Mimarı olarak Mimar Davud Ağa'ya ithaf edilmektedir. Vakfiyesine göre medresede 16 kişi bulunmaktaydı ve her öğrenciye günlük 5 akçe verilmekteydi. Aralarından akıllı ve dürüst olanı muid olarak seçilir ve kendisine tayin edilen iki hücrede oturur ve hizmeti karşılığında günde 10 akçe alırdı. Ayrıca her gün sabah namazının ardından talebeler, toplanarak vâkıfın ruhuna Kuran-ı Kerim okumaları karşılığında da 2'şer akçe alırlardı. Bunun dışında bevab tayin edilen kişi 4, ferraş ise 3 akçe yevmiye alırdı⁶⁹.

⁶⁸ O yıllarda Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktaydım. Hafriyat esnasında çıkan kalıntılar üzerine İstanbul Arkeoloji Müzelerine ve o dönemin I. Nolu Koruma Kurulu'na ihbarda bulunmuştum. Bu duyarlılığımdan dolayı müdürlükçe "amirlerim ve kurumu yıpratmaktan dolayı" soruşturma geçirmiş ve ceza almıştım.

Tekkeye ait yapıların tahribi ve tekkenin ortadan kaldırılması ile ilk çalışmalar, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in (ö. 1966) teşebbüsleri ile başlamıştır. Ölümüne kadar içerisinde yaşadığı ailesine ait Suphi Paşa Konağı'nda kendisine ziyarete gelenlere sık sık yakındığı şekliyle tekke binalarının fare ve hastalık yuvası olması ve bir an önce ortadan kaldırılması idi,(Yazarın notu).

⁶⁹ Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara 2000,169.

Medrese 1943 yılında Belediye Müzesi'ne dönüştürülünce, tamir edilerek harap olduğu durumdan çıkarılmıştır. Tamirini ise Ekrem Hakkı Ayverdi üstlenmiş, 1950'lerde onarımı tamamlanmıştır.. Medresenin 1590 yılında eğitime başlamasından beş yıl sonra 1595-1596 yılında medresenin içinde kütüphane kurulmuştur. Gazanfer Ağa tarafından vakfedilen 120 yazmadan oluşan ilk kütüphane, zamanla 5133 kitabıyla zengin koleksiyona ulaşmış ve 1929 yılında Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğüne devredilmiştir⁷⁰. 1950 yılından 1989'a kadar "Belediye Müzesi" olarak kullanılan yapı bu tarihte Belediye Müzesi Yıldız Sarayı'na taşınmış, daha sonra da "Karikatür ve Mizah Müzesi" haline getirilmiştir.

Feyzullah Efendi Medresesi (Millet Kütüphanesi)

Macar Kardeşler Caddesi üzerinde bugün "Millet Kütüphanesi" olarak kullanılan medrese binası, Şeyhülislâm ve İmam-i Sultani Erzurumlu Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi tarafından hicri 1112, miladi 1700 tarihinde inşa ettirilmiştir. Sultan II. Mustafa devrinde Şeyhülislamlık yapmış olan Feyzullah Efendi, kütüphaneye 2188 adet kitap vakfetmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan yapı, klasik devrin son temsilcilerindendir. Bu son derece nadir olan yazma eserler arasında, Mısır Memlûk sarayından çıkan kitaplar da mevcuttur. Bu medrese, bilahare 1916 tarihinde Diyarbakir'li Ali Emirî tarafından bağışlanan 16000 eserle birlikte zenginleşerek tamamen kütüphaneye dönüştürülmüştür. Daha sonra başka değerli koleksiyonlarla daha da

⁷⁰ (Karikatür ve Mizah Müzesi ilkin Karikatürcüler Derneği'nin girişimleri ile 1975'te Tepebaşı'nda açılmıştı. Ancak bu müze buradaki varlığını 1980'e kadar sürdürebilmişti. 9 yıllık bir aradan sonra yine Karikatürcüler Derneği'nin girişimleri sonucunda Büyükşehir Belediyesi, Gazanfer Ağa Külliyesi'ni onarımdan geçirip, Karikatür ve Mizah Müzesi olarak hizmete açmıştır. Medresenin dershanesi "Mizah Kitaplığı" olarak düzenlenmiş olup pazar günleri dışında her gün okuyuculara açıktır. Dershanenin iki tarafındaki mekânlar, kahvehane ve yönetici odaları olarak düzenlenmiştir. Medresenin giriş bölümünün sağında ve solunda bulunan kanatlarda yer alan öğrenci hücreleri de çeşitli etkinlikler için kullanılmaktadır. Sağ kanattaki hücreler geçici sergi mekânları olarak değerlendirilmiştir. Sol kanatta da zaman zaman sergi için kullanılan birkaç oda ile herkese açık bir ipek baskı ve gravür atölyesi vardır. Karikatür sanatına ait belgeler, Cumhuriyet dönemi Türk karikatürcülerinin eserleri, yabancı karikatürcülerden seçme eserler, gölge oyunu tasvirleri gibi müzenin objeleri depoda korunmakta, ancak zaman zaman çıkarılıp sergilenmektedir. Müzede zaman zaman sohbet toplantıları ve mizahla ilgili video gösterileri de yapılmaktadır. Müze İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde faaliyet göstermektedir.) Yaşar Çoruhlu, "Karikatür ve Mizah Müzesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III., (1993), 375.

zenginleştirilerek "Millet Kütüphanesi" adını almıştır⁷¹. Bir dönem Halk Kütüphanesine dönüştürülmüşse de 1982 yılında Bayezid'daki eski Simkeşhâne Binası'nın İl Halk Kütüphanesi olarak hizmete açılması üzerine, Latin harfli kitaplarda başka kütüphanelere devredilmesiyle tekrar Millet Kütüphanesi statüsüne dönüştürülmüştür.

Mescid ve kütüphane bölümleri moloz taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Mescid, fevkani kare planlı ve kubbelidir. Kütüphane olarak kullanılmaktadır. Güney ve Güneydoğu cephesinde birer kişilik 10 odası bulunan medresenin, dershanesi ile kütüphane binası, avlunun kuzey doğusunda yer almaktadır. Bu yapı bölümü zeminden yüksekte olup bu kısmı ile Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin mimari düzenlemesine benzerdir.

17 Ağustos 1999 tarihine kadar eski eser kütüphanesi olarak hizmet veren yapı, bu tarihte vuku bulan Marmara Depremi'nde çok zarar görmüş ve bu tarihten sonra hizmet dışı bırakılarak zengin kitap koleksiyonu Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. 2006 yılı sonu itibari ile onarımı tamamlanan medrese binası, 2007 yılı başı itibari ile hizmete açılmıştır.

Medresenin banisi Feyzullah Efendi; hicri 1115, miladi 1703 tarihinde yaşanan Edirne vakasında, Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi sonrasında ayaklanan yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Bu olaylar sırasında cesedi tamamen yok edildiğinden mezarı mevcut değildir.

Bu medrese binası üzerinde ayrıca dönemin anlayışı içerisinde inşa ettirilmiş ve kuşlar için yaptırılmış "kuşevleri" diye tanımlanan minyatür kuş barınaklarına yer verilmiştir⁷².

Cedid Beşir Ağa Medresesi

Bozdoğan Kemerı yakınındaydı. Sultan I. Mahmud'un hazinedarı Beşir Ağa tarafından 18. yüzyılın ortasında yaptırılmıştır. Küçük bir medrese olan Cedid

⁷¹ Müfid Yüksel, "Kütüphaneler", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 154.

⁷² Medresenin cephesinde bulunan ve kubbe kasnağının saçağına yakın olarak yerleştirilen sekiz adet kuşevine rastlamaktayız. Medresenin doğu cephesi ve Macar Kardeşler yönüne bakan kuzey cephesinin kubbe kasnağına yakın kuşevleri tuğladan yapılmış olup birbirleri ile benzer özellikler arz etmektedir. Tuğlalar kullanılarak biçimlendirilmiştir. Çatılı ve payandalı ev görünümünde olan bu kuşevlerinin girişleri farklı yerlerden açılan deliklerle sağlanmaktadır. Feyzullah Efendi Sokağı'ndaki batı cephesi küfeki taşından yapılmıştır. Diğer kuş evleri ile aynı seviyede bulunan cephedeki kuşevleri taştan yapılmış ve diğer tuğla kuşevlerinden farklıdır (Aras Neftçi, "Kuşevleri", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 173).

Beşir Ağa Medresesi'nde ikisi, bir kişilik biri iki kişilik üç hücre, geniş bir avlu ve çamaşırhane, gusulhane ile bir de helâ bulunmaktaydı⁷³.

Dülgerzade (Dülgeroğlu) Ahmed Şemsettin Efendi Medresesi

Macar Kardeşler Caddesi üzerinde, **Dülgerzade** Mescidi'ni de içine alan **Dülgerzade** Külliyesi'nin bir parçasıdır. Dülgerzade Hoca Şemsüddin Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 1914'de tanzim edilen İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde rapora göre 5'er odadan 10 odası bulunduğu belirtilmektedir. Medrese bugün mevcut değildir. 1918 yangınında tahrip olan medrese; Dülgerzâde Camii'nin lojman binaları ve kuzeyinde bulunan Eski Saraçhane Sokağı üzerinde bulunan, 32 kapı nolu halen terk edilmiş ve harap halde bulunan binanın yükseldiği arazi üzerinde bulunmaktaydı.

1918 yangın sonrası bölgenin tekrardan canlandırılması amacıyla dönemin belediyesince bu bölge üzerinde yeniden parselasyon yapılarak yeniden imar hakları verilmiştir. Kıztaşı Sempti'nin, ayrı ve seçkin bir semt olarak ilk ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. Bu tarihlerde medresenin harabiyeti üzerinde bu tasarrufta bulunulmamıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde vakıflar tarafından bu vakıf eserlerinin değeri hükmü kalmadığına inanarak satılmasından sonra bu kalıntılar da yıktırılarak arazi açılmıştır. 1930'ların sonu ile 1942 yılları arasında burada imar hakları tekrardan verilerek medresenin temel kalıntıları ile haziresi, meydan çeşmesi ve su terazisi yıktırılarak yeni inşa alanları oluşturulmuş, bu vakıf alanı üzerine yeni konut amaçlı binalar inşa edilmiştir.

Medrese ile ilgili birçok yazılı yeni kaynaklarda; Ahmed Şemsettin Efendi Medresesi, caminin avlusuna denk gelen yerlerde gösterilmiştir. Caminin alt kısmında bulunan yuvarlak kemerler, medresenin toprak altında kalan bölümü olarak kabul edilmiştir. 1970'li yılların ve 1980'li yılların başında caminin onarım çalışmalarında kazılarak ortaya çıkarılmış olan bugün açıkta görüle bilinen ve yol kotu altında bulunmakta olan yuvarlak kemerli bu alt yapı eski bir Bizans dönemi kilisesine aittir. Burası caminin tekkelik döneminde çilehane olarak kullanılmıştır.

Ankaravî Medresesi (Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi)

İstanbul Büyükşehir Belediye Sarayı'nın güneybatısında yer alan medrese binası, bugün bu kütleli binanın yanında İstanbulluların pek dikkatini çekmemektedir. 17. yüzyıl ilk dönemi binanın banisi 1686-1688 arasında

⁷³ Anonim, "Cedit Beşir Ağa Medresesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 93.

şeyhülislamlık yapan Mehmed Emin Efendi'dir. Bazı arşiv kayıtlarında Abdulhalim Medresesi olarak geçmektedir.

Kapısı üzerindeki yazıta göre medrese 1119/1707 tarihinde, Osmanlı mimarlığının klasik çağının sonlarında yapılmıştır. Mimarı bilinmemektedir. 1935 tarihli Pervititch planında medrese girişinin, Hoşkadem Medresesi Sokağı üzerinde yer aldığı ve giriş yönü hariç, yapılarla çevrili olduğu görülmektedir. 1950'lerde Belediye Sarayı yapımı sırasında çevresindeki şehir dokusu istimlak edilerek kaldırıldığından, medrese bugün tek başına durmaktadır. Bir külliyeyle bağlı olmadan yapılan tek medrese türü içine girmekte olan bina, Hoşkadem Mescidi'ne yakınlığı dolayısıyla Hoşkadem Medresesi olarak da bilinir⁷⁴. Restore edildiği 1957 yılı akabinde Türk-Alman Dostluk Cemiyeti tarafından lokal olarak kullanılmak üzere düşünülmüşse de bu gerçekleşmemiştir⁷⁵.

Halen Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na tahsisli olan Medrese binası; bir dersane, on dört hücre ve helalar dan oluşmaktadır. Hücreler dar, uzun bir avlunun üç kenarı üzerinde, "U" plan düzeninde sıralanmakta, dersane, onlardan bağımsız olarak dördüncü kenar üzerinde yer almaktadır. Güneydoğu cephesindeki girişten, beşik tonozlu dar bir geçitle revaklara ulaşılmaktadır. Girişin üzerinde ahşap bir saçak olduğu, geriye kalan demir kancalardan anlaşılmaktadır. Avlu zemininden yükseltilmiş olan dersane, giriş ekseninde üzerindedir. Önündeki revak, alışılmıştan farklı olarak tek açıklıklıdır ve üzerinde dar bir tonoz vardır. Kare planlı olan dershanenin duvarlarında pencereler ve nişler yer almaktadır. Dilimli tonoz bingilere oturan bir kubbe ile örtülüdür. Medresenin kötü bir onarım geçirdiği, birçok özgün ayrıntısını yitirdiği gözlenmektedir. Kalan izlerden kornişlerin kirpi saçak, çatı kaplamasının kurşun olduğu anlaşılmaktadır⁷⁶.

Ebulfazl Mahmud Efendi Medresesi

Eski Saraçhane Senti sınırları içerisinde yer alan, ama bu günlere ulaşmamış medrese binalarından biri de Ebulfazl Mahmud Efendi Medresesi'dir. Medrese binasının yerinde bugün Büyük Şehir Belediye binası yer almaktadır. Şehzade

⁷⁴ Zeynep Ahunbay, "Ankaravi Medresesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1994), 275; Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara 2000, 297-299.

⁷⁵ Havadis Gazetesi (11 Mayıs 1957).

⁷⁶ Zeynep Ahunbay, "Ankaravi Medresesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1994), 275.

Camii'nin güneybatı tarafında eski Şehzâdebaşı Caddesi ile Serezli Sokağı arasındaki adanın ortasında bulunuyordu.

Medresenin bânîsi Karaçebizâde Ailesi'nden olup 17. yüzyılın ortalarında Rumeli kazaskerliği yapmış olan Ebulfazl Mahmud Efendi'dir. Yapımında düşürülen "*Cây-ı tahsîl-i 'ulum ola bu zîbâ medrese*" ve "*Mübarek eylesin Rahman bu medrese-i zîbâyı*" tarihleri, medresenin 1077 (1666-67)'de bitirildiğini göstermektedir. Medrese, türbe, sıbyan mektebi ve dükkânlardan ibaret bu küçük külliye'nin medresesinde eğitime başlanması ise Şevval 1056 (Kasım 1648)"ya rastlamaktadır ki, Mahmud Efendi'nin Rumeli kazaskerliğine tayininden bir ay kadar öncedir⁷⁷.

1900'de vakfının mevcudu olmadığı gibi yedi bin kuruştan fazla borcu bulunduğunu, dolayısıyla tamirat masrafını ödeyecek durumda olmadığına dair kayıtlara rastlanırken; 1869'da bir mezun ile 24 talebenin bulunduğu medresenin 1914'de hayli harab durumda olduğu görülmektedir. Arka tarafta sadece birkaç odası ile bir dershanesi kalmış durumdadır. Bunların da, "mâil-i inhidam" durumunda olmaları dolayısıyla "iğretiye alınarak öylece muhafaza edildiği" ve "çarşı mahallinde bulunduğundan yeniden inşasının da pek muvafık olmadığına" karar verilmiştir. Yapının yıkık ve harab durumuna rağmen 1918'de muhtaç bazı kimselere barınak teşkil ettiği bilinmektedir⁷⁸.

Bizans dönemine ait tarihi Tetrasyon kalıntıları bölgesi üzerinde olması sebebiyle medrese, Bizans dönemine ait bir takım duvar ve mahzen kalıntıları üzerine inşa edilmişti. Bir şadırvanın bulunduğu revaklarla çevrili avlu etrafında talebe odalarının yer almakta olduğu bir plana sahipti. Osmanlı medreselerinin büyük bir ekseriyetinde olduğu gibi, büyük kubbeli bir dersane-mescid ile bunu çevreleyen odalardan ibaret bir plan düzenine sahip idi. Medrese binası 1953-54 kışında yıktırılmıştır⁷⁹.

Süleyman Halife Sübyan Mektebi

Saraçhanebaşı'nda Horhor Caddesi ile Yeşil Tekke Sokağı'nın birleştiği yerde Suphi Paşa Konağı'nın karşısında bulunmaktadır. Muhasebe-i evvel kalemi halifelerinden Elhac Süleyman Efendi tarafından miladi 1728 yılında yaptırılmıştır.

⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Yetişen Osmanlı Medreseleri**, Ankara 2000, 153-154.

⁷⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Yetişen Osmanlı Medreseleri**, Ankara 2000, 153-154.

⁷⁹ Semavi Eyice, "Kazasker Ebu'l-fazl Mahmud Efendi Medresesi", **TD**, XIV., (1959), 147-162.

Kalyoncular Defterdarı iken vefat eden Süleyman Efendi'nin kabri, Cerrahpaşa Camii haziresinde avlu giriş kapısının sağında yani batısında hazire içerisindedir. Hicri Rebiülahir 1160 tarihli kabir taşı saray taşçıbaşı tarafından yaptırılmış olup, çıkma kavuk şeklindedir. Babası Şeyhülislam Çelebi-zâde Hüseyin Hüsni Efendi'nin koynuna gömülmüştür. Bu kabrin yanında 26 Mayıs 1228'de vefat eden Şeyh Çelebi-zâde Erzurumî İbrahim Efendi'nin kabri bulunmaktadır⁸⁰.

Almaşık duvar tekniğiyle (*iki sıra tuğla bir sıra taş*) yapılan sıbyan mektebinin bitişiğinde, ahşap muallim binası, yani müstemilatı bulunmaktaydı. 1930'lu yılların sonunda satılan, taş mekteple ilişkili ama bağımsız bu ahşap yapı, 1998 yılında özel mülkiyet olması hasebiyle yıktırılarak dış görünüşü nispeten benzer betonarmeden yeniden inşa edilmiştir. Bu ahşap binada uzun yıllar hattat Sami Efendi⁸¹ ikâmet etmiş ve burada vefat etmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'de "Kırkıyl" adlı hatıralarını içeren eserinde bu sübyan mektebindeki yaşadıklarını anlatır.

İki katlı taş mektebin ikinci kat odasının taş konsollar üzerinden yola doğru çıkması ve kirpi saçağının altında tuğladan yapılmış kuşevinin üç katlı konak şekliyle gayet zarif mimari bir cephe düzenlemesi dikkat çekicidir. Horhor Caddesine bakan birinci kat duvarı üzerinde bir çeşme bulunmaktadır.

İbrahim Paşa Hamamı

İbrahim Paşa, Çandarlı Kara Halil Paşa soyundan gelmektedir. Üç kuşak sadrazamlık yapmış bir aileye mensuptur. Hadikatü'l-Cevami ve diğer Osmanlı kroniklerinde bahsedildiği üzere; Babası Halil Paşa ve büyük babası İbrahim Paşa da Sadrazamlık yapmışlardır. İstanbul'un fethi sırasında Padişahın isteklerine aykırı bulunan Halil Paşa bu davranışlarından dolayı kırk gün hapsedildikten sonra katledilmiştir. Sadrazamlardan ilk defa katledilendir. İbrahim Paşa, babasının katli sırasında Edirne Kadısı idi. Babasının uzaklaştırılması, kendisinin de azledilmesine sebep olmuştu. Sultan Bayezid Veli'nin tahta çıkışının akabinde vezirlik rütbesiyle Rumeli Kazaskerliği'ne ve daha sonra da hicri 903, milâdî 1497/98 tarihinde Sadrazamlığa ta'yin olunmuştur. Sadrazamlık hırkasını giymesinin ardından iki yıl

⁸⁰ Mehmed Süreyya, *Sicili Osmani*, I., 1327/1909, 80; Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislamı**, İstanbul 1972, 230-31.

⁸¹ Kabri Edirnekapı Mezarlığı'nda gömülüdür.

sonra 905 (Milâdî 1499/500) tarihinde İnebahtı'da kefen hırkasını giymiştir (*vefat etmiştir*). Kabri de oradadır⁸².

Medrese, mektep ve çeşme gibi birçok hayrat eseri olan İbrahim Paşa'nın, Saraçhane'deki hamamı, abidevi ölçülerde bir çifte hamam idi. Miladi 1494 vakfiye tarihli çifte hamamın külhanlığı, 1941 yılında Atatürk Bulvarı'nın birinci etabının genişletilmesi amacıyla yıktırılmış, 1956 yılında geri kalan kısmın tamamı da bulvarın ikinci etabının açmak üzere hiçbir yola denk gelmemesine rağmen yıktırılmıştır. Çifte hamamın 27 metreyi bulan cephesi, bugün mevcut olmayan Serezli Sokağı boyunca ihtişamlı bir şekilde uzanmakta idi. Mi'mar Ayas Cami'ne akar olarak inşa ettirilmiş⁸³. Heinrich. Glück'ün 1921 basım tarihli "İstanbul Türk Hamamları" üzerine olan eserinde yer alan İbrahim Paşa Hamamı'na ait planı ile, önemi hakkındaki bilgi bile bu hamamın yıkımını engelleyememiştir.

Kıztaşı (Sultan) Hamamı

İskenderpaşa Mahallesi, Pazaryeri Sokağı'nda, 1061 ada, 159 parseldeydi. Celaleddin Biçer'in yaptırdığı bina olan 5 nolu kapı numaralı bugünkü ismi ile Köşe Apartmanı, Kıztaşı Hamamı'nın yeri üzerine inşa edilmiştir. Halen apartmanın ön tarafında bulunan apartmanın yeri de hamamın su ihtiyacını karşılayan dolap ve külhanlık kısmıydı. Aynı ada, 102 parsel üzerinde halen bu kalıntıları kısmi de olsa görmek mümkündür. Hamam, bugün mevcut olan İskenderpaşa'ya doğru devam eden cadde üzerinden karşı köşe başını da içerisine alacak şekilde uzanmaktaydı⁸⁴. Bir çifte hamam olarak inşa edilmiş idi. 1894 depreminde zarar gören hamamın, 1908 Çırçır Yangını'nda mahalle ile beraber tamamen yanarak tahrip olması üzere terk edilerek, yangın sonrası yapılan kadastro çalışmaları sonrasında farklı bir parsele ayrılarak iskân alanına dönüştürülmüştür⁸⁵.

⁸² Ayvansarayı Hafız Hüseyin, (Yayına Hazırlayan İhsan Erzi), **Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l Cevâmi)**, İstanbul 1987, 61.

⁸³ M. Nermi Haksan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul 1995, 188.

⁸⁴ Şinasi Akbatu, Yayınlanmamış İstanbul Hamamları Notları, İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi Arşivi.

⁸⁵ N. Köseoğlu, "İstanbul Hamamları", **T.T.O.K. Belleteni**, (1952), 128; A. Adıvar- R. Arat, A. Ateş- İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, "İstanbul", **İslam Ansiklopedisi, (Millî Eğitim Bakanlığı)**, 53 A B C Cüz, (1967), 1214/100.

Mahalle hamamı olduğu bilinen hamamın banisi, Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'in validesi olan FerruĖsad Sultan'dır (vefatı 1529'dan sonradır). Yapının mimari özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır⁸⁶.

Mi'mar Ayaş (s) (Ayaz) Ağa Sebili

Saraçhane'de, şimdiki yeraltı tuvaletlerinin bulunduğu yerde, Mi'mar Ayaş (s) (Ayaz) Camii avlusunda idi. Hicri 879 / miladi 1474 -75 tarihli vakfiye ile dükkân halindeki bir odanın sebil olarak kullanılması şartıyla tesis edilmiştir. Sebil 1956 yılında yıktırılarak yeri parka dönüştürülmüştür⁸⁷.

Canfeda Kadın Sebili ve Çeşmesi

Bugün mevcut değildir. 1956 imar hareketi çalışmalarında yıktırılmıştır. Yerinde halen Horhor istikâmeti yönünde uzanan cadde bulunmaktadır. Fatih eski Saraçhanebaşı'nda Horhor'a giden sokağın üstünde Mi'mar Ayas Camii karşısındaydı.

Hicri 1022 (miladi, 1613) yılında, Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide'nin en makbul cariyesi olan ve ölürlen hareme, nazır olması için oğluna vasiyet edilen ve Harem Kethüdası olduktan sonra saray içerisinde çok şöhret kazanmış olan ve Sultan III. Mehmed döneminde eski sarayda oturmak üzere çok yüksek bir maaşla tayin olunan ve sonra maaşı bir misline daha çıkarılan ve saraylıların evlenmelerine memur edilen Canfeda Saliha Hatun⁸⁸ tarafından yaptırılmıştır. Hadikatü'l Cevami'de; "Saraçhane kurbinde bir sebil ve anın ittisalinde bir çeşmesi vardır" diye belirtilmekte, tarih metni olarak ta *Sahib-i sebil ruhunu içüp di Fatiha 1002(1593/1594)*'ü vermektedir⁸⁹.

1938 tarihli İstanbul Sebilleri kitabında İzzet Kumbaracılar; "sebilin yıkık olup, iki parça duvarından başka bir şey kalmamıştır" diye belirtmektedir⁹⁰.

⁸⁶ Anonim, "Kızıtaşı Hamamı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VIII., (1995), 258; Edhem Ruhi Öneş, "Ferruh Şâd (Sultan) Hamamı", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 150.

⁸⁷ H. Necdet İşli, "İstanbul'un Bilinmeyen Sebilleri", *İstanbul Dergisi*, 46., (2003), 21.

⁸⁸ Karagümrük'te (kurbunda) camii ve mahallesi vardır. Beykoz Akbaba Köyü'nde bir de sebili vardır.

⁸⁹ Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 247.

⁹⁰ İzzet Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, İstanbul 1938, 17.

Dülgerzâde Camii Çeşmesi

Dülgerzâde Camii'ne bitişiktir. Güneybatı köşesine yerleştirilmiş olan çeşme, hicri 1195, miladi 1780 tarihlidir. Çeşme üzerinde kitabe olarak celi sülüs hatlı “Besmele-i Şerif” ve tarih dışında bir yazılı ifade bulunmamaktadır. Üç yüzlü mermer kaplı çeşmenin banisi, hicri 1227 tarihinde vefat etmiş olan tarik-i nakşibendiyyeden Muhammed Said Efendi ibn-i el-hac Muhammed'dir. Muhammed Said Efendi aynı zamanda bugün mevcut olmayan aynı yerdeki hankâhın banisidir. 1942 yılında yeri değiştirilen kabrin şahide taşı, çeşmenin bitişigindeki caminin haziresinde bulunmaktadır.

Çeşme bugünkü yerine, 1941 yılından sonra orijinal yerinden sökülerek monte edilmiştir. Dülgerzâde Camii ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dülgerzade (Dülgeroğlu) Ahmed Şemsettin Efendi Medresesi'nin kuzey batı köşesinde büyük ölçekli su haznesiyle bir meydan çeşmesi olarak mevcut bulunmaktaydı. Bugün Dülgerzâde Camii'nin duvarına bitişik vaziyetteki hali bu meydan çeşmesinin su haznesi yıktırılarak, sadece mermer cephesi sökülerek bugünkü yerine üç yüzlü bir şekilde monte edilmiştir.

Çeşmenin ve su terazisinin yeri; bugünkü Eski Saraçhane Sokağı, sokağın başı ile Kızıtaşı Caddesi'nin birleştiği nokta ile Dülgerzâde Camii'nin arka tarafına yani kuzeyinde bulunan 32 kapı nolu halen terk edilmiş ve harap halde bulunan binanın olduğu yere denk gelmektedir. Ekte yer alan 1919, 1940 ve 1941 tarihli fotoğraflarda, açık bir şekilde yerleri tesbit edilebilmektedir. Su terazisinin hemen yan tarafı ise; Kızıtaşı Caddesi ile Eski Saraçhane Sokağı'nın birleştiği noktada bulunan 1941 inşa tarihli, 12 kapı numaralı Ergül Apartmanı idi.

Dülgerzâde Camii'nin lojman binaları ve kuzeyinde bulunan 32 kapı nolu halen terk edilmiş ve harap halde bulunan binanın yükseldiği yer, ayrıca Dülgerzade (Dülgeroğlu) Ahmed Şemsettin Efendi Medresesi'nin olduğu nokta idi.

Süleyman Halife Sıbyan Mektebi Çeşmesi

Sıbyan mekteplerinde bir mimari gelenek olarak yer alan, mektep binalarının girişi ve alt katında bir akar çeşmeye yer verilme geleneğinin güzel örneklerinden biridir. Bütünü ile kesme küfeki taştan işlenmiş olan çeşmenin sivri kemerli nişi, klasik üslubun oranlarını yansıtmaktadır. İki satırlık, sülüs hatlı kitabe bânisi ve inşa tarihini verir. Kitabeye göre; Muhasebeyi evvel kalemi halifelerinden; el-hac

Süleyman Efendi tarafından, hicri 1141, miladi 1728-29 tarihlerinde inşa ettirilmiştir⁹¹.

Su Terazisi

Saraçhane Solağı'nda; Sokağın Kızıtaşı Caddesi'ne birleştiği köşe başında yer almaktaydı. Yapının bir bölümü bugünkü Kızıtaşı Caddesi'nin ortasına denk gelmekteydi. 1941 yılında Kızıtaşı Caddesi'nin bu kısmının genişletilmesinde yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. 1940 yılı öncesi su terazisinin yanında bulunan çeşme ve hazire yıktırılarak yerine halen mevcut bulunan cadde üzerinde, 12 kapı nolu Ergül Apartmanı inşa ettirilmiştir. 1918, 1940 ve 1941 yıllarına ait fotoğrafları bulunan su terazisinin ismi, çeşmesi ve hazirenin hangi külliye veya vakfa ait olduğu hakkında bir malumata ulaşılamamıştır.

Subhi Paşa Konağı

Saraçhanebaşı'nda, Baba Hasan Alemleri Mahallesi'nde, Horhor Caddesi üzerinde yer almaktadır. Bitişğinde bugün mevcut olmayan Haydarhane yer almaktaydı. Halen İstanbul Üniversitesi'ne ait matbaa, fakülte ve enstitü binaları bulunmaktadır. Tanzimat döneminin kâğır rical konaklarından olan bu yapı Samipaşazadelerden Abdülatif Subhi Paşa (vefatı;1886) tarafından, yanan ahşap konağın yerine 1854 yılında inşa ettirilmiştir. Abdülatif Subhi Paşa'nın oğullarından Hamdullah Subhi Tanrıöver (1885-1966) tarafından Ekrem Hakkı Ayverdi'ye (vefatı;1984) tamir ettirilen konak, Hamdullah Subhi Tanrıöver'in ölümünden sonra, ailesinden, İstanbul Üniversitesi tarafından 1970 yılında satın alınarak 1984 yılına kadar rektörlük binası olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra da tıp fakültesine bağlı Tıp Tarihi ve Deontolojisi Enstitüsü'ne tahsis edilmiş ve halen aynı amaçla kullanılmaktadır. Konak, Osmanlı kâğır sivil mimari örneklerinin ayakta kalabilen nadir örneklerindedir. Üç katlı konağın tasarımında geleneksel Türk sivil mimarisinin orta sofalı ve eyvanlı plan tipi uygulanmış, buna karşılık cephe düzenlemesinde, mimari ayrıntılarda ve süsleme programında, yapıya Avrupai bir görünüm kazandıran, Batı kökenli üslupların (barok, ampir ve neorönesans) öğeleri kullanılmıştır. Her üç katta da konağı bir ucundan diğer ucuna

⁹¹ İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, I, 134; Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri**, İstanbul 1993, 767; Anonim, "Süleyman Halife Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII., (1994), 93.

kat eden, İstanbul halkı arasında "karnıyark" tabir edilen, dikdörtgen planlı büyük sofalar bulunmaktadır⁹².

Fatih Teyyare Şehitleri Abidesi

İstanbul'un en anlamlı anıtlarından biridir. İlk Türk Hava Şehitleri; Yüzbaşı Fethi Mülazım-ı evvel Sadık ve Mülazım-ı sanî Nuri Efendilerin anısına dikilmiştir. Fatih Belediye Binası karşısı parkın içindedir. Kitabenin iki yanında hicri 1330, miladi 1911 ve hicri 1332, miladi 1913 tarihleri vardır. 1911 senesinde İstanbul'dan Kahire'ye gitme görevi verilen askeri uçak, Fethi ve Sadık Beylerin idaresinde Beyrut ve Şam'a uğramış ve Kudüs yakınlarında düşerek parçalanmış ve ikisi de şehit olmuşlardır. Onların arkasından yola çıkan İsmail Hakkı Bey ve Nuri Bey İdaresindeki uçak da Kudüs'e uğramış Yafa'dan kalktıktan sonra düşmüştür. Bu kazadan İsmail Hakkı Bey kurtulmuş ve Nuri Bey şehit olmuştur. 3 şehit Şam'da Selahattin Eyyübi'nin Türbesi'ne gömülmüştür ve namlarına da bu hava şehitleri anıtı yapılmıştır.

Kırık bir direğin anlamını anlatır nitelikte yapılmış anıt, son dönem Osmanlı devlet ve toplumun anıt dikme anlayışında, yeni gelişmelere açılan ilklerden olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Fatih Belediye Binası

Son dönem Osmanlı mimari örneklerinden biridir. Belediye Dairesi olarak hicri 1332, miladi 1914 tarihinde hizmete açılmıştır. Dönemin Neoklasik mimari anlayışı içerisinde inşa ettirilmiştir. Kapısı üzerindeki kitabe'de de yazıldığı üzere "Şehremaneti Fatih Belediyesi Dairesi" olarak belediye hizmet binası ve uzun bir sürede "Kaymakamlık" olarak kullanılmıştır. Mimari İstanbul eşrafından Y. Terziyan'dır. Halen de Belediye Başkanlığı olarak kullanılmaktadır. Bu tarihi bina ilginç birçok olaya şahit olmuştur. Yaşanan bu olayların en ilginç ise; 1921 yılı, kasım ayında yaşanan yönetim biçimidir. Yeni yapılanan belediye teşkilatında seçim yapılmış, belediye sınırları içindeki merkezden seçilen üyeler ile dışarıdan seçilmiş üyeler, belediye merkezinde birbirini tanımayıp ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı, bugünkü Fatih Belediyesi Başkanlığı binasında, bir kısmı da Çemberlitaş'ta, eski Eminönü Belediyesi'nin geçmişte İstanbul Belediye Meclisi olarak kullanılan

⁹² Sedat H. Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1968, 164; Eldem, **Türk Evi**, II, 264-267; Aslan Terzioğlu, "Abdülâtilif Suphi Paşa Konağı", **Antika**, II., 17., (1986), 13-17; M. Baha Tanman, "Subhi Paşa Konağı", **Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi**, VII., (1994), 51-52.

binasında toplanılmıştır. Böylece iki başkanlı iki meclisli bir dönem geçirilmiş, bu dönem iki ay sürmüştür ve sonrasında meclisler birleştirilmiştir⁹³.

Tarihi belediye binasının yer aldığı caddenin köşe başında bulunan "Şehremaneti Kimyahanesi" olarak inşa ettirilmiş olan bina ise, hicri 1342, miladi 1923 tarihlidir. İlk modern itfaiye binalarından biri olarak inşa ettirilen İtfaiye Binası da aynı mimari üslûba sahiptir⁹⁴. 1871 yılındaki büyük İstanbul yangını sonrası, Tulumbacı teşkilatının artık yeterli olamaması üzerine teşkilatın yenilenmesine karar verilmiş, bunun için Sultan Abdülaziz'in Macaristan'dan İstanbul'a davet ettiği Kont Odön Szechenyi, modern İtfaiye Teşkilatı'nı kurmuştur. "Şehremaneti Kimyahanesi" olan bina, teşkilatın Fatih birimidir. Bu birim diğerlerinden vefalı çıkmış, İstanbul İtfaiye Teşkilatı'nı kuran Macar Kontunun ismiyle bir itfaiye Müzesi kurmuştur. Tadilat nedeniyle kapalı olan müzede mahalli ve askeri tulumbalar ve akşamlar, tulumbacı ve itfaiyeci kıyafetleri, tulumba arabası gibi araç ve gereçler sergilenmektedir⁹⁵.

Fatih Anıtı

Fatih İlçesi'ne ne amaçla inşa edilerek hediye edildiği tam anlaşılamayan bir anıttır. Değeri tam anlamıyla da anlaşılamamış, İstanbul Şehri'ni süsleyen anıtlardan biridir. Fatih Bozdoğan Kemerisi ile Saraçhane geçidi arasındaki parkın içindedir. Fatih Belediyesi'nce Fatih Sultan Mehmed'in minnet ve anısına yaptırılarak 29 Mayıs 1987 tarihinde İstanbul sülîetine hediye edilmiştir. Anıtta at üstünde Fatih Sultan Mehmed ve maiyeti görülmektedir. Anıt heykeltıraş Hüseyin Gezer'in eseridir⁹⁶.

SONUÇ

Bu gün suriçi olarak tanımladığımız İstanbul Şehri'nin Roma, Doğu Roma (Bizans) ve devamında Osmanlı dönemlerinde şehrin ana aksı olarak yer alan, tarihi ve kültürel olayların gerçekleştiği yani İstanbul Şehri'nin karakteristik özelliğinin oluşumunda önemli bir rolü olan bölge, şehrin önemli bir kavşak noktası idi. Bu kavşak noktasında yer alan Saraçhane Bölgesi, fetih sonrası

⁹³ Avedis Arzuman, "Fatih Belediyesi Çevresi", **İlk İstanbul Fatih Gazetesi**, yıl 2, sayı 12, (Mart 2007), 24.

⁹⁴ Aras Neftçi, "Tarihi Mekânlar", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 177.

⁹⁵ Aras Neftçi, "Tarihi Mekânlar", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 177; Avedis Arzuman, "Fatih Belediyesi Çevresi", **İlk İstanbul Fatih Gazetesi**, yıl 2, sayı 12, (Mart 2007), 24.

⁹⁶ Aras Neftçi, "Tarihi Mekânlar", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 177.

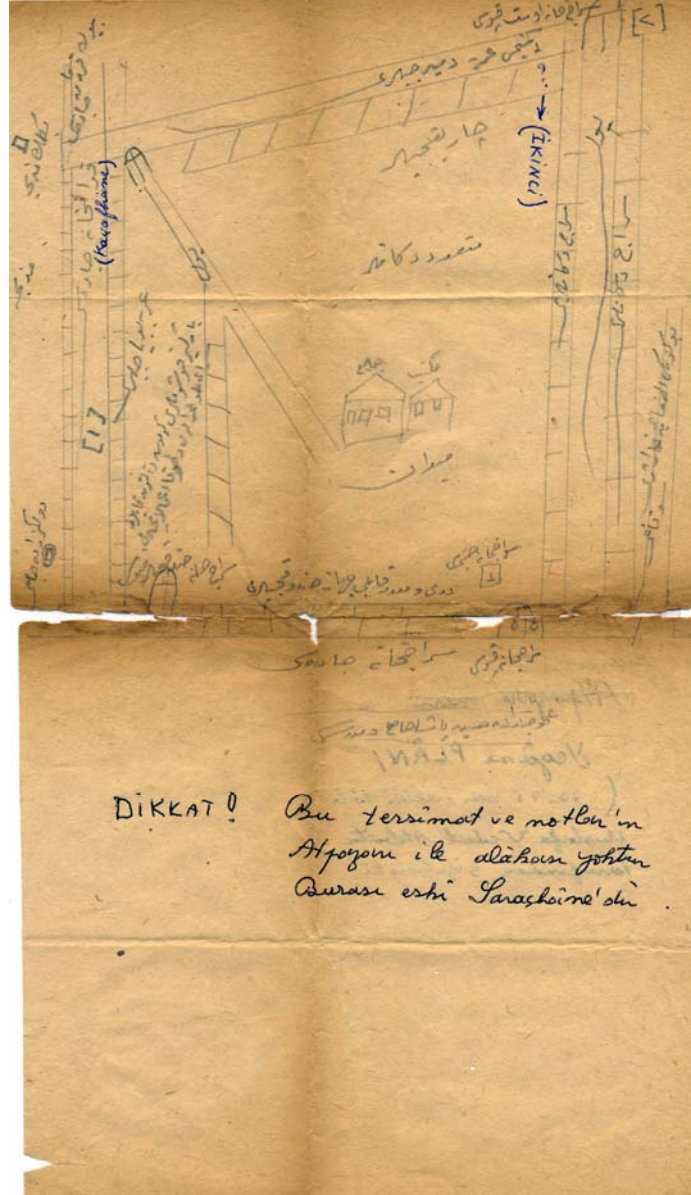
İstanbul'da kurulan ilk Osmanlı semti olması bakımından ayrıca bir önem taşımakta idi. Ayrıca da İstanbul'un önemli bir sanayi bölgesiydi. Burada yapılan yeni imar hareketleri esasında tarihi yarımada'nın tarihi, mimari ve kültürel kimliğinin ortadan kaldırılmasına, bir nevi Doğu Roma arkeolojisi üzerinde bir medeniyetin gündelik yaşamının fiziksel biçiminin sergilendiği Osmanlı mirası ve İstanbul'un kültürel kimliğine indirilmiş bir darbedir. Bugün hala İstanbul'un ve içerisinde yaşayanların bir kimlik sorunsalının yaşanmasındaki gerçek şehrin yüzyıllar ve bin yıllar boyunca oluşan yapısal düzeninin bozulmasında yatmaktadır. Saraçhane bölgesi buna önemli bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA:

- Anonim, "Cedid Beşir Ağa Medresesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 93.
- Anonim, "Kızıtaşı Hamamı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 258.
- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 236-239.
- Adivar- R. Arat, A. Ateş- İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, "İstanbul", **İslam Ansiklopedisi**, (Milli Eğitim Bakanlığı), 53 A B C Cüz., (1967), 1214/100.
- Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri**, İstanbul 1993, 767.
- Ali Sami Ülgen, **Fatih Devrinde İstanbul**, İstanbul 1939, 15.
- Anonim, "Saraçhanebaşı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI., (1994) 457.
- Anonim, "Bozdoğan Su Kemeri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1994), 319-20.
- Anonim, "Dülgeroğlu Camii, Medresesi ve Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VIII., (1995), 129.
- Anonim, Süleyman Halife Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi; **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII., (1994), 93.
- Abdülkadir Altunsoy, **Osmanlı Şeyhülislamı**, İstanbul 1972, 230-31.
- Aras Neftçi, "Tarihi Mekânlar", **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 177.
- Aslan Terzioğlu, "Abdülâtilif Suphi Paşa Konağı", **Antika**, II., 17., (1986), 13-17.
- Avedis Arzuman, "Fatih Belediyesi Çevresi", **İlk İstanbul Fatih Gazetesi**, yıl 2, sayı 12, (Mart 2007), 24.
- Balıkhanlı Nazırı Ali Rıza Bey, (hazırlayan Ali Şükrü Çoruk), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul 2001, 260.

- Burcu Özgüven, ” Ayaş Bin Abdullah”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 445.
- Deya Nüket Özer, “Bizansta Kadın Olmak... Anikia İuliana”, **İstanbul**, 44., (2003), 46-50.
- Edhem Nuri Öneş, “Dülgerzade (*Dülgeroğlu*) Camii”, **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 41.
- Edhem Nuri Öneş, “Saraçhane Mescidi”, **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 85.
- Edhem Ruhi Öneş, “Ferruh Şâd (Sultan) Hamamı”, **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 150.
- Erdem Yücel, “Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII., (1994), 313-314.
- Esin D.İşli, **İstanbul Tekkeleri**, Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, 70-71.
- Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul 2003, 399.
- H. Necdet İşli, “İstanbul’un Bilinmeyen Sebilleri”, **İstanbul Dergisi**, 46., (2003), 21.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Hadikatü'l-Cevami**, İstanbul 1281, 136.
- Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, 12-27.
- İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, I., İstanbul 1943, 134.
- İlber Ortaylı, “Şehzadebaşı Denilen Semt”, **Milliyet Gazetesi**, (3 Nisan 2005).
- İzzet Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, İstanbul 1938, 17.
- Mehmed Süreyya, **Sicili Osmani**, I., 1327/1909, 80.
- M. Çağatay Uluçay, “İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlar”, **Tarih Dergisi**, V.-VIII., (1951-53), 147-164.
- M. Nermi Haksan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul 1995, 188.
- Muhtar Yayla Dağlı, **İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mani Katarları**, İstanbul 1948, 19.
- Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, 1960, 90.
- Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara 2000, 169.
- Müfid Yüksel, “Kütüphaneler”, **Fatih İlk İstanbul**, İstanbul (tarihsiz), 154.
- M. Kâmil Dürüst, “İlk Üç Hava Şehidimiz”, **Turing**, 63., (Temmuz/aralık 1978), 342.
- N. Köseoğlu, “İstanbul Hamamları”, **T.T.O.K. Belleteni**, (1952), 128.
- Necdet Sakaoğlu, “Saraçlık”, **Osmanlı’da Zenaatten Sanata**, II., 167.

- Nevra Necipoğlu, “Anikia İuliana”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1993), 247.
- N. Emre, "Ahmet Refik'in “Türk Mimarları” Adlı Eseri Hakkında", **Arkitekt**, I., (1937), 11.
- Reşad Ekrem Koçu, “Fatih Teyyare Şehitleri (Hava Şehitleri) Abidesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, X, 5567.
- Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, II., (1959), 754.
- Sedat H. Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1968, 164.
- Semavi Eyice, “Vasiyetimi Açıklıyorum”, **1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi**, I., (Mayıs 2007), 131.
- Semavi Eyice, "Kazasker Ebu'l-fazl Mahmud Efendi Medresesi", **TD**, XIV., (1959), 147- 162.
- Süheyl Ünver, “Ab-ı Hayat İçen Davut Paşa”, **Tarih Dünyası**, VIII., (1950), 329.
- Şinasi Akbatu'nun **Yayınlanmamış İstanbul Topografya notları**. **İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi** Arşivi, Necdet İşli seksiyonu.
- Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I., (1962), 61.
- Yaşar Çoruhlu, “Karikatür ve Mizah Müzesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III., (1993), 375.
- Zeynep Ahunbay, “Ankaravi Medresesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I., (1994), 275.



Çizim 1: Sarayhan Çarşısı'nın 1907-8 yıllarını gösteren vaziyet planı. Tarihçi Şinasi Akbatu'nun (ö.2003) Son Sarayhan esnafından olan babası tarafından çizilmiştir. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Çizim 2: 1310 tarihinde yapılmış Saraçhane Çarşısı planı. (Darü'l Fünun Harita Kısmı, İstanbul Üniversitesi El Yazmaları Kütüphanesi Arşivi)



Foto. 1: 1918 Fatih Yangını sonrası çekilmiş tayyare fotoğrafında, Saraçhane ve çevresi görülmektedir. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 2: Sarayhan bölgesine ait 1943-44 yılına ait bu fotoğrafta tarihi Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı küllhanlığı yıkılır iken görülmektedir. Hamam yeni açılmakta olan Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabına üzerine denk geldiğinden yıkılmıştır. Fotoğrafta ayrıca, bugün Büyükşehir Belediye binasının yer aldığı alan üzerindeki Ebul Fazl Medresesi, Sarayhan karakolu binası ve tarihi konak da görülmektedir. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 3: Sarayhan Sırtı üzerinde yer alan konak ve köşklerden bazıları görülmektedir (1932 yılı). (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)

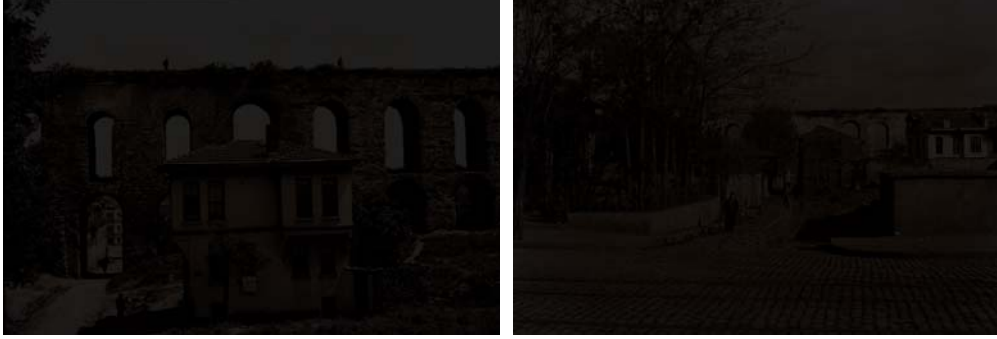


Foto. 4 (1) : Meşhur Saraçhane Kıraathanesi ve Bozdoğan Mahallesi sokağı. Sokağın devamında Bozdoğan Sukemeri (Valens) görülmektedir. Bugün tarihi su kemeri hariç bu yapıların üzerinde bulvar bulunmaktadır. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 5: Bugün, üzerinde çok katlı muhalebici dükkanı bulunan binanın yerinde; Kaptan Halil Paşa Camii yer almaktaydı. Camii, 1930'lu yılların başlarında kadro dışı bırakılarak satılmıştır. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 5 (1): Resim; bugün üzerinde çok katlı muhallebi dükkanı bulunan binanın yerinde Kaptan Halil Paşa Camii yer almaktaydı. 1930'lu yıllarda satılmıştır. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 6: 1918 yılına ait bu fotoğrafta Dülgerzade Camii (külliyesi)'ne ait yapıların ayakta olduğu görülmektedir. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 7: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı yeni açılmakta olan Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabı üzerine denk geldiğinden önce küllhanlık kısmı daha sonra da hamamın tamamı yıktırılmıştır. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 7 (1): Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, yeni açılmakta olan Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabı üzerine denk geldiğinden önce küllhanlık kısmı, daha sonra da hamamın tamamı yıktırılmıştır. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)

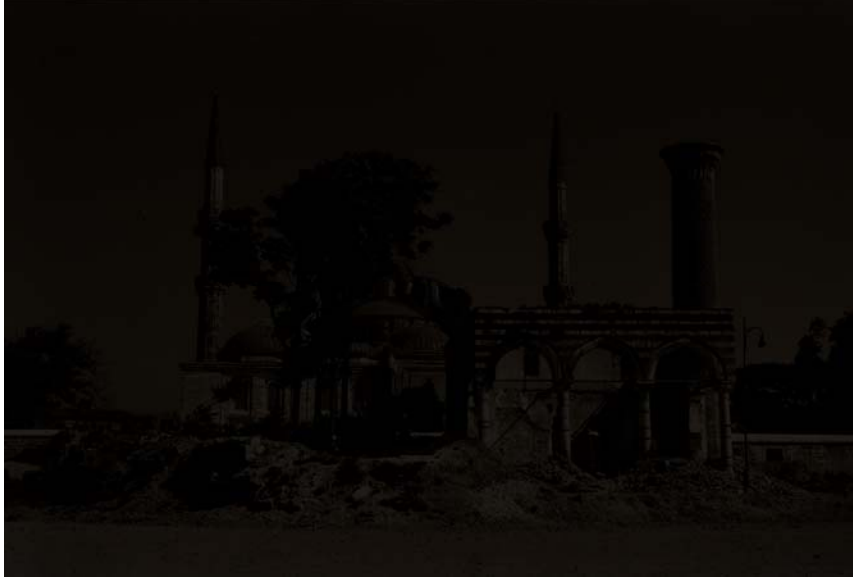


Foto. 8: Burmalı Mescid, yapı Vakıflar tarafından marangozhane olarak kiraya verilmesinden yıllar sonra Selçuklu eseri (!) diye 1950 yıllarda tamamı istimlak edilmesine rağmen yıktırılmayarak koruma altına alınmıştır. Bilgi yanlışlığı bir tarihi mescidin kurtarılmasını sağlamıştır. **(Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)**



Foto. 9: İstanbul Belediyesi binası inşasına başlanıldığı yıllar. **(Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)**



Foto. 10: Atatürk Bulvarı'nın Saraçhane'ye kadar olan birinci etabının açılış töreni.
(Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)

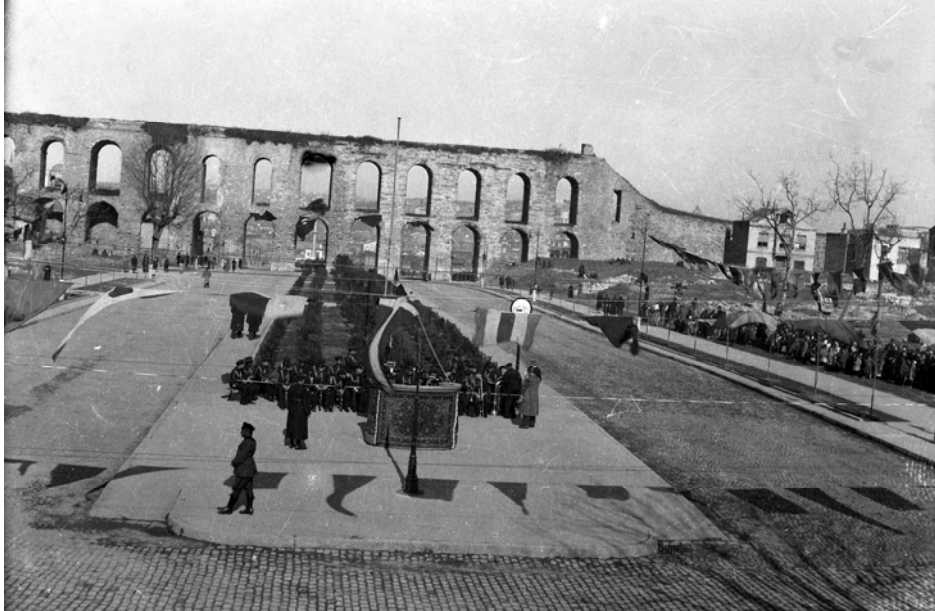


Foto. 10 (1): Atatürk Bulvarı'nın Saraçhane'ye kadar olan birinci etabının açılış töreni.
(Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto: 11: Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabı da açıldıktan sonrası ilk günler. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 11 (1): Atatürk Bulvarı'nın ikinci etabı da açıldıktan sonrası ilk günler. (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi).



Foto. 12: Atatürk Bulvarı'nın birinci etabının açılması çalışmaları sırasında. Yıl 1939.
(Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi)



Foto. 13: 1935 yılına ait Ankaravi Medresesi ve çevresini gösteren fotoğraftan, şehir dokusunun bugün nasıl anlamsız bir hale getirildiğini çok net görebilmekteyiz.